MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka

Magisterská diplomová práce

2015 **Bc. Eva Rychlíková**

Masarykova univerzita

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka

Český jazyk a literatura

Bc. Eva Rychlíková

Vybrané názvy chráněných rostlin Moravského krasu

Magisterská diplomová práce

Vedoucí práce: PhDr. Pavla Valčáková, CSc.

2015

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedených pramenů a literatury.

……..

Na tomto místě bych ráda poděkovala PhDr. Pavle Valčákové, CSc. za poskytnutí cenných rad i připomínek a za vstřícný a přátelský přístup.

Obsah

1. Úvod 9
2. Moravský kras 11
2. 1 Flóra Moravského krasu 12
3. Hadinec červený (*Echium maculatum*) 14
3. 1 Popis rostliny 14
3. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století 15
3. 3 Podoba názvu v nové češtině 15
3. 4 Původ slova 16
3. 5 Jiná pojmenování hadince v češtině 16
4. Hořec brvitý (*Gentianopsis ciliata*) 18
4. 1 Popis rostliny 18
4. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století 19
4. 3 Podoba názvu v nové češtině 19
4. 4 Původ slova 20
4. 5 Jiná pojmenování hořce v češtině 21
5. Chrpa chlumní (*Centaurea triumfetti*) 22
5. 1 Popis rostliny 22
5. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století 23
5. 3 Podoba názvu v nové češtině 24
5. 4 Původ slova 24
5. 5 Jiná pojmenování chrpy v češtině 25
6. Jelení jazyk celolistý (*Phillitis scolopendrium*) 26
6. 1 Popis rostliny 26
6. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století 27
6. 3 Podoba názvu v nové češtině 27
6. 4 Původ slova 28
6. 5 Jiná pojmenování jeleního jazyku v češtině 29
7. Kamejka modronachová (*Lithospermum purpurocaeruleum*) 30
7. 1 Popis rostliny 30
7. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století 31
7. 3 Podoba názvu v nové češtině 31

7. 4 Původ slova ... 31
7. 5 Jiná pojmenování kamejky v češtině ... 32
8. Koniklec velkokvětý (*Pulsatilla grandis*) ... 34
8. 1 Popis rostliny ... 34
8. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století ... 35
8. 3 Podoba názvu v nové češtině ... 35
8. 4 Původ slova ... 36
8. 5 Jiná pojmenování koniklece v češtině ... 36
9. Kosatec nízký (*Iris pumila*) ... 38
9. 1 Popis rostliny ... 38
9. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století ... 39
9. 3 Podoba názvu v nové češtině ... 39
9. 4 Původ slova ... 40
9. 5 Jiná pojmenování kosatce v češtině ... 40
10. Kruhatka Mathioliho (*Cortusa Mathioli*) ... 42
10. 1 Popis rostliny ... 42
10. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století ... 43
10. 3 Podoba názvu v nové češtině ... 43
10. 4 Původ slova ... 43
10. 5 Jiná pojmenování kruhatky v češtině ... 43
11. Lilie zlatohlavá (*Lilium martagon*) ... 44
11. 1 Popis rostliny ... 44
11. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století ... 45
11. 3 Podoba názvu v nové češtině ... 46
11. 4 Původ slova ... 46
11. 5 Jiná pojmenování lilie v češtině ... 47
12. Lomikámen vždyživý (*Saxifraga paniculata*) ... 49
12. 1 Popis rostliny ... 49
12. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století ... 50
12. 3 Podoba názvu v nové češtině ... 50
12. 4 Původ slova ... 51
12. 5 Jiná pojmenování lomikamene v češtině ... 52
13. Měsíčnice vytrvalá (*Lunaria rediviva*) ... 53

13. 1 Popis rostliny 53
13. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století 54
13. 3 Podoba názvu v nové češtině 54
13. 4 Původ slova 54
13. 5 Jiná pojmenování měsíčnice v češtině 55
14. Mochna jahodovitá (*Potentilla sterilis*) 56
14. 1 Popis rostliny 56
14. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století 57
14. 3 Podoba názvu v nové češtině 57
14. 4 Původ slova 58
14. 5 Jiná pojmenování mochny v češtině 58
15. Okrotice červená (*Cephalanthera rubra*) 59
15. 1 Popis rostliny 59
15. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století 60
15. 3 Podoba názvu v nové češtině 60
15. 4 Původ slova 60
15. 5 Jiná pojmenování okrotice v češtině 61
16. Pcháč bělohlavý (*Cirsium eriophorum*) 62
16. 1 Popis rostliny 62
16. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století 63
16. 3 Podoba názvu v nové češtině 63
16. 4 Původ slova 64
16. 5 Jiná pojmenování pcháče v češtině 65
17. Sasanka lesní (*Anemone sylvestris*) 66
17. 1 Popis rostliny 66
17. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století 67
17. 3 Podoba názvu v nové češtině 67
17. 4 Původ slova 68
17. 5 Jiná pojmenování sasanky v češtině 69
18. Střevíčník pantoflíček (*Cypripedium calceolus*) 71
18. 1 Popis rostliny 71
18. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století 72
18. 3 Podoba názvu v nové češtině 73

18. 4 Původ slova ... 73
18. 5 Jiná pojmenování střevíčníku v češtině ... 74
19. Tařice skalní (*Aurinia saxatilis*) ... 75
19. 1 Popis rostliny ... 75
19. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století ... 76
19. 3 Podoba názvu v nové češtině ... 76
19. 4 Původ slova ... 76
19. 5 Jiná pojmenování tařice v češtině ... 77
20. Třemdava bílá (*Dictamnus albus*) ... 78
20. 1 Popis rostliny ... 78
20. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století ... 79
20. 3 Podoba názvu v nové češtině ... 79
20. 4 Původ slova ... 80
20. 5 Jiná pojmenování třemdavy v češtině ... 81
21. Vstavač osmahlý (*Orchis ustulata*) ... 82
21. 1 Popis rostliny ... 82
21. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století ... 83
21. 3 Podoba názvu v nové češtině ... 84
21. 4 Původ slova ... 84
21. 5 Jiná pojmenování vstavače v češtině ... 85
22. Závěr ... 86
23. Seznam použité literatury se zkratkami ... 89
Seznam internetových zdrojů ... 94
24. Seznam obrázků ... 95
25. Zkratky ... 97
26. Anotace ... 98

1. Úvod

Výběr tématu této magisterské práce ovlivnilo moje rodné bydliště a láska k přírodě. Blansko, město, odkud pocházím, se nachází na okraji Moravského krasu, a proto bývá nazýváno tzv. Bránou Moravského krasu. Tato chráněná krajinná oblast je jedním z nejnavštěvovanějších turistických míst v České republice. Ve své práci chci ukázat, že Moravský kras nejsou jenom krápníkové jeskyně, propast Macocha a řada zámků i technických památek, jak si spousta návštěvníků myslí, ale že se jedná o území, které upoutává pozornost odborníků z nejrůznějších vědních oborů. Proto je důležité podívat se i na unikátní faunu a flóru, která žije a roste na tomto krásném místě. Má práce se proto zaměřuje na vybrané chráněné rostliny Moravského krasu. „V území roste 68 chráněných druhů vyšších rostlin, z toho 9 kriticky a 21 silně ohrožených.“[1] Ochrana přírody je velice důležitá a potřebná, protože spousta rostlin mizí z naší krajiny úplně nebo razantně ubývá míst jejich výskytu. Posláním CHKO Moravský kras je zachovat krajinu a přírodní dědictví dalším generacím. Člověk si ani neuvědomuje, jak přírodě škodí svým vandalstvím a touhou přinést si tyto rostliny domů do své zahrady.

Ke své magisterské práci jsem si vybrala 19 chráněných rostlin, které rostou v Moravském krasu. Cílem je popsat vývoj názvů těchto rostlin. Práce se zabývá jednotlivými pojmenováními rostlin od jejich vzniku až do současného stavu. Zabývá se také jejich původem a jinými názvy, které se používají běžně i zřídka.

Tato práce je rozdělena do 22 kapitol. Po úvodu následuje kapitola věnující se Moravskému krasu a flóře, která v něm roste. Pro popis Moravského krasu budu převážně využívat knihy *Chráněná území ČR* a *Macocha a Punkva v Moravském krasu*. Kapitoly, které se věnují jednotlivým rostlinám, jsou rozděleny do pěti podkapitol, ve kterých je vždy nejprve charakterizována ona rostlina, místo a prostředí jejího výskytu a její možné využití. Další podkapitola pojednává o jazykovém vývoji jména od staré češtiny přes češtinu 19. století po češtinu novou. Následující podkapitola je věnována původu slova. Poslední podkapitola představuje jiné názvy pro danou rostlinu.

K popisu rostlin budu nejvíce využívat Dostálovu *Novou květenu ČSSR*, Hronovy *Rostliny strání, skal, křovin a lesů* a Polívkovu *Názornou květenu zemí koruny české*. Každá květina bude v práci vyobrazena fotografií pro lepší představu jejího vzhledu.

[1] MACKOVČIN, Peter. *Chráněná území ČR IX*. 1. vydání. Praha: Agentura ochrany přírody a krajiny, 2007, s. 658; dále Chráněná území ČR.

V části o stavu pojmenování ve staré češtině se budu opírat o *Slovník staročeský* Jana Gebauera, o *Staročeský slovník*, který na něj navazuje, o *Malý staročeský slovník* Jaromíra Běliče a *Elektronický slovník staré češtiny*. K práci s těmito slovníky využiji vokabulář webový.

Při zkoumání češtiny 19. století budu vycházet ze *Slovníku česko-německého* Josefa Jungmanna a *Česko-německého slovníku zvláště grammaticko-fraseologického* Františka Štěpána Kotta.

Materiál ze současné češtiny budu čerpat z *Příručního slovníku jazyka českého*, *Slovníku spisovného jazyka českého* a ze *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost*.

Jako zdroj informací o původu slov použiji *Etymologický slovník jazyka českého* Holuba a Kopečného, *Etymologický slovník jazyka českého* Václava Machka, *Stručný etymologický slovník jazyka českého* Holuba a Lyera a *Český etymologický slovník* Jiřího Rejzka.

V části o jiných pojmenováních rostlin budu vycházet z knihy *Průvodce lidovými názvy rostlin* Idy Rystonové a *Česká a slovenská jména rostlin* Václava Machka, kterou využiji i v části o etymologii slov.

2. Moravský kras

Chráněná krajinná oblast Moravský kras je jednou z nejvýznamnějších a nejkrásnějších krasových oblastí nejen v České republice, ale i ve střední Evropě. Nachází se v Jihomoravském kraji zhruba 20 km severně od Brna a rozprostírá se na území 94 km². Rozkládá se na rozsáhlém území od severního okraje Brna až k Sloupu a Holštejnu, z východu je obklopena Drahanskou vrchovinou a na západě jsou rozprostřeny poslední výběžky Českomoravské vrchoviny. Tzv. Bránou Moravského krasu je nazváno město Blansko[2].

Moravský kras je druhá nejstarší chráněná krajinná oblast na území České republiky a nejstarší na Moravě. V zájmu zachování mimořádného přírodního bohatství bylo území vyhlášeno chráněnou krajinnou oblastí již v roce 1956. Historicky první snahy o ochranu Moravského krasu byly zaznamenány krátce po vzniku Československé republiky v roce 1918 a vyvrcholily právě 4. 7. 1956 vyhlášením chráněné krajinné oblasti výnosem ministerstva školství a kultury. Komplexní ochranu přírody a krajiny zajišťuje Správa chráněné krajinné oblasti Moravský kras, která má své sídlo v Blansku.[3] Ochraňovat je zde zapotřebí nejen četné povrchové a podzemní krasové jevy, ale také vzácnou faunu i flóru. „Nejcennější části celého Moravského krasu jsou dnes chráněny ve čtyřech národních přírodních rezervacích, třech národních přírodních památkách, jedné přírodní památce a jedenácti přírodních rezervacích.“ (Balák 2003: 221)

Na území Moravského krasu je dnes známo více než 1100 jeskyní, z toho pouze pět je přístupných pro veřejnost. Jsou to jeskyně Balcarka, Kateřinská jeskyně, Punkevní jeskyně, Sloupsko-šošůvské jeskyně a jeskyně Výpustek. Punkevní jeskyně jsou významné tím, že návštěvníkům umožňují dostat se na dno propasti Macocha, která je více než 138 metrů hluboká a tím se stává největší propastí svého druhu nejen v České republice, ale i ve střední Evropě. Macocha je význačná i tím, že na stěnách její dolní části roste vzácná kruhatka Mathioliho[4]. Toto je jediné místo v České republice, kde se vyskytuje. Významné jsou také krasové kaňony Suchý a Pustý žleb i Rudické propadání, ve kterém mizí voda Jedovnického potoka a zpátky na povrch vyvěrá až u Býčí skály v Josefově.[5]

---

[2] Blansko je víc než dvacetitisícové město, kterým protéká řeka Svitava. Jeho počátky jsou neodmyslitelně spjaty s osobností biskupa Jindřicha Zdíka.
[3] BALÁK, Ivan a kol. *Macocha a Punkva v Moravském krasu*. Blansko: Městská knihovna a CORTUSA, 2003, s. 217; dále Balák 2003.
[4] Viz 10. kapitola.
[5] Chráněná krajinná oblast Moravský kras. In: *Moravský kras* [online]. 2005 - 2014 [cit. 2014-06-10] Dostupné z WWW: http://www.moravskykras.net/moravsky-kras.html.

Moravský kras je také plný vzácných zvířat. Známo je více než 100 chráněných druhů živočichů, z toho 19 kriticky a 39 silně ohrožených. Zdejší vhodné podmínky jsou zárukou pro existenci ojedinělých živočišných společenstev. K nejznámějším patří netopýři, kteří pravidelně přezimují ve zdejších jeskyních, a kterých zde bylo dosud objeveno 22 druhů z celkového počtu 24 druhů netopýru v České republice. (Chráněná území ČR: 658) Dále se zde vyskytují i běžné druhy savců, příkladem můžou být srnci, mufloni, jeleni, zajíci a prasata. Hojné je i ptactvo a ryby v říčce Punkvě a Svitavě.

Živou přírodu doplňují i významné památky. Pozoruhodný je barokní chrám Jména Panny Marie stavitele Jana Santiniho Eichla ve Křtinách nebo barokní kostel Panny Marie Bolestné ve Sloupě. Zájmu veřejnosti se těší také technické památky – větrný mlýn v Rudici, Stará huť v Josefovském údolí u Adamova nebo mnoho hradů a zámků, například zámek Blansko, Boskovice, Lysice či Rájec nad Svitavou.

2. 1 Flóra Moravského krasu

Vegetace Moravského krasu je velmi pestrá, protože na ni působí řada faktorů. K nejpodstatnějším se řadí především členitý reliéf a dále také geologická stavba a mikroklimatické podmínky, které se v této oblasti velmi často výrazně mění. Příčinou je klimatická inverze neboli zvrat vegetačních pásem. Pro Moravský kras jsou typické plošiny, které jsou odděleny hlubokými žleby, tato skutečnost má velký vliv na lokální klimatické podmínky. Inverze se projevuje tím, že těžký studený vzduch stéká po svazích na dno údolí, kde se následně hromadí. Nad ním se poté tvoří vrstva teplejšího vzduchu. Zvrat se proto projevuje výskytem vyšších teplot ve vyšší nadmořské výšce. Dopadem teplotní inverze na vegetaci je výskyt vlhkomilných a na teplotu nenáročných druhů na dnech žlebů, kde se zachovaly některé severské a horské druhy, které se přizpůsobily novým podmínkám po ústupu ledovce a výraznému oteplení, a výskyt teplomilných i stepních druhů, vyžadujících teplo a světlo, na osluněných vrcholech ostrožen. Podstatnou úlohu hraje i poloha Moravského krasu na rozhraní hercynské, panonské a karpatské biogeografické oblasti. (Balák 2003: 99)

Díky zdejším podmínkám je zde zaručena existence ojedinělých rostlinných společenstev. Vyskytují se zde také jinde se nevyskytující a kriticky ohrožené druhy rostlin a lesy s převážně přirozenou druhovou skladbou pokrývají téměř 60 % území.

Vliv na druhové složení vegetace má také protáhlý tvar Moravského krasu ve směru od severu k jihu.

V jižní části Moravského krasu se ve větší koncentraci výskytu objevují teplomilné panonské rostliny a na sever spíše postupně mizí. Jižní část je sušší a teplejší, proto jsou zde rozšířeny teplomilné druhy rostlin a živočichů. V nejjižnější části Moravského krasu mají severní hranici svého rozšíření teplomilné doubravy svazu Quercion pubescenti-petraeae a stromové a keřové patro tvoří například dub pýřitý či klokoč zpeřený. V podrostu zde můžeme nalézt hadinec nachový či kosatec nízký[6]. Charakteristické pro jižní a částečně střední části krasového území jsou především smíšené dubové a habrové lesy tvořené dubem zimním, dubem letním a habrem obecným. Často se zde také vyskytuje například javor babyka, jeřáb břek a místy i lípa malolistá. Bylinný podrost je zastoupen karpatskou ostřicí chlupatou, hercynským jaterníkem podléškou či černýšem hajním, panonskou prvosenkou jarní, violkou divotvárnou, kamejkou modronachovou[7] nebo medovníkem velkokvětým. (Chráněná území ČR: 671)

Sever CHKO je chladnější a vlhčí, proto se zde vyskytují druhy přizpůsobené drsnějším podmínkám. Největší část severní a zčásti střední plochy území Moravského krasu náleží bučinám a bukojedlovým porostům. Území je tvořeno nejen bukem lesním, ale také habrem obecným, jasanem ztepilým, javorem mléčem i javorem klenem. (Chráněná území ČR: 671) „Bylinný podrost tvoří na živiny a vlhkost středně náročné (tzv. mezofilní) druhy rostlin jako kyčelnice cibulkatá, mařinka vonná, violka lesní, věšenka nachová, ječmenka evropská, ostřice chlupatá a prstnatá.“ (Balák 2003: 100) Na příkrých nepřístupných svazích krasových údolí se uchovaly suťové lesy s výskytem vzácné kapradiny jeleního jazyku celolistého[8].

Významnou lokalitou unikátních rostlinných společenstev je také propast Macocha. Na tomto místě jsou četné mechorosty díky stinným vlhkým skalním stěnám. Vyskytuje se zde například sourubka kadeřavá, baňatka potoční a měřík čeřitý. Dalšími významnými druhy jsou šikoušek zelený, podnožitka bavorská a kruhatka Mathioliho. V současnosti v této propasti roste asi 120 rostlin.[9]

[6]Viz 9. kapitola.
[7]Viz 7. kapitola.
[8]Viz 6. kapitola.
[9] Flóra. In: *Správa CHKO Moravský kras* [online]. 2014 [cit. 2014-06-10] Dostupné z WWW: http://moravskykras.ochranaprirody.cz/charakteristika-oblasti/flora/.

3. Hadinec červený (*Echium maculatum*)

Obr. 1 hadinec červený

3. 1 Popis rostliny

Hadinec červený patří do čeledi brutnákovitých (*Boraginaceae*). Jedná se o teplomilnou rostlinu, ale díky globálnímu oteplování se jí daří mnohem lépe i na chladnějších místech. Rostlina je zpravidla dvouletá, někdy až krátce vytrvalá. Lodyha rostliny je přímá, nevětvená, 30–100 cm vysoká. Listy jsou úzce eliptické až čárkovitě kopinaté. Lodyha i listy mají štětinovité chlupy a bradavky na bázi chlupů chybějí. Hadinec červený kvete od června do srpna. Květní koruna je krvavě červená, velmi vzácně i bílá. Květy jsou v krátkých vijanech a skládají štíhlý hrozen. Plody jsou tvrdky.[10]

Hadinec červený se vyskytuje ve střední a jihovýchodní Evropě, zasahuje až po střední Rusko. V České republice roste pouze na několika místech jižní Moravy. Téměř všechny lokality, kde se vyskytuje, jsou územně chráněny. V Moravském krasu jej můžeme nalézt spíše v jeho jižních částech, roste například v národní přírodní rezervaci Hádecká planinka (plochý povrch krasové plošiny a příkrý strukturní svah lemující Hádeckou plošinu na Ochozských plošinách, těsně navazující na lom Hády). (Chráněná území ČR: 697) Rod *Echium* zahrnuje asi 50 druhů, které rostou především ve Středozemí a jižní Africe. V České republice roste například také hadinec obecný, který se používá ve formě obkladů či koupelí.

Hadinec roste na slunných místech, na stepních svazích, v křovinatých stráních, v okrajích a na světlých místech teplomilných listnatých lesů. Rostlině vyhovují sušší hlinité půdy bohaté na minerální látky.

[10] KUBÁT, Karel. *Klíč ke květeně České republiky*. 1. vydání. Praha: Academia, 2002, s. 523; dále Kubát.

Kvůli ústupu jeho rozšíření je kriticky ohroženým druhem květeny České republiky. Chráněný je i na Slovensku, v Polsku, Maďarsku a Rumunsku.

3. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století

Pojmenování *hadinec* nalezneme v Elektronickém slovníku staré češtiny pod hesly *jazýček* a *jazyk*. Pod nimi je uveden *volový jazýček, jazyk* jako rostlina, která má podlouhlé, drsně chlupaté listy, zvl. *brutnák*, *hadinec* nebo *pilát*.

Ve staročeských slovnících se také vyskytuje podoba *haděnec*. Hesla ale pojednávají pouze o hadovi.

Pojmenování *hadinec* se v této podobě objevuje až v Preslově Všeobecném rostlinopisci (1846).

V Jungmannově Česko-německém slovníku se heslo *hadinec* objevuje se slovním spojením *hadj kořen*. (Jungmann: I, 647)

Dále Josef Jungmann uvádí i podobné heslo *haděnec* nejen ve významu hádě, ale i *Echium*, jedná se o rostlinu piplovitou. Zmiňuje se zde ještě o *hadinci obecném* společně s jeho latinským názvem. (Jungmann: I, 646)

V Kottově Česko-německém slovníku zvláště grammaticko-fraseologickém se dozvídáme úplně to stejné jako u Jungmanna, uvádí i samostatné heslo *haděnec*.

3. 3 Podoba názvu v nové češtině

V Příručním slovníku jazyka českého se objevuje pojmenování *hadinec* s krátkou charakteristikou rostliny a je uvedeno pouze to, že patří k čeledi brutnákovitých (*Echium*).

Dále je zde pod dalším heslem adjektivum *hadincový* s příkladem *ruměnice hadincová*, která patří taktéž do čeledi brutnákovitých (*Onosma echioides*) a adjektivum *hadincovitý* ‘mající vzhled *hadince*’. Pro příklad je uveden *draslovec hadincovitý*, což je rostlina z čeledi čekankovitých (*Helminthia echioides*). (PSJČ: I, 817)

Slovník spisovného jazyka českého uvádí název *hadinec*, popisuje ho jako statnou drsně chlupatou bylinu s hroznem modrých nebo červených květů, která roste na mezích nebo na stráních. Dále uvádí rod *Echium* a jeho dva druhy – *hadinec obecný* a *červený*.

Adjektivum *hadincový* je zde uvedeno ve slovních spojeních *hadincové listy* a *hadincové květy*. (SSJČ: II, 3)

Slovník spisovné češtiny uvádí u názvu *hadinec* pouze popis rostliny téměř totožný se SSJČ.

3. 4 Původ slova

Václav Machek v knize Česká a slovenská jména rostlin uvádí, že staročeský název pro *Echium* byl *volový jazyk* podle Černého Kniehy lekarské kteraz slove herbář aneb zelinář. Název je odvozen podle vzhledu této rostliny: „Pro dlúhost, širokost i ostrost listu *volový jazyk* jmenuje se.“[11] Mathioli uvádí podobný název, a to *volový jazyk planý*. Jedná se o překlad středolatinského *buglossum* (*agreste*). *Buglossa*, pochází z řeckého *bus* ‘dobytče’ a *glossa* ‘jazyk’, tj. *volský jazyk*. (Rystonová: 156)

Dříve než začal Jan Svatopluk Presl používat název *hadinec*, objevilo se v jeho Květeně české jméno *haděnec*, což je jeho výtvor za *Echium* (ἔχις = had). „Tak tomu někteří chtějí, že v jazyku řeckém bylině této dáno jméno *Echium*, netoliko že semeno její podobné jest hadí hlavičce, ale také že moc má hojitedlnou, jíž hadímu i ještěrčímu jedu odpírá.“ (MatVel: 352). Machek ale uvádí, že spíše než semeno, lze raději říci květ, protože květ opravdu připomíná hadí tlamu a čnělka vyplazený hadí jazyk. (Machek 1954: 190)

Etymologický slovník jazyka českého Holuba a Kopečného (Holub–Kopečný: 118) uvádí pojmenování *hadinec* pouze pod heslem *had* a neuvádí k němu žádné informace o původu slova ani žádnou charakteristiku.

Machkův Etymologický slovník jazyka českého uvádí jméno *hadinec* také pod heslem *had*. Název rostliny připisuje podobnosti plodu připomínající hadí hlavičku. (Machek 1968: 154)

Stručný etymologický slovník jazyka českého uvádí u samostatného hesla *hadinec* pouze rod rostliny a její původ, jedná se o řecké slovo *ἔχις* ‘had’, protože se semeno podobá hadí hlavě. (Holub–Lyer: 185)

Český etymologický slovník Jiřího Rejzka heslo *hadinec* neuvádí vůbec.

3. 5 Jiná pojmenování hadince v češtině

Lidový název *hadince – vlčí ocas* se objevuje u Daniela Slobody v Rostlinnictví čili Návod k snadnému určení a pojmenování rostlin v Čechách, Moravě a jiných zemích rakouského mocnářství domácích (1852), stejně tak i u Františka Bartoše v Dialektickém slovníku moravském a Františka Čoky v knize Lidová jména rostlin z Moravy.

U Daniela Slobody a Františka Bartoše se také objevuje pojmenování *liščí ocas* a *panská láska*.

[11] ČERNÝ, Jan. *Knieha lekarska kteraz slove herbář aneb zelinář…* Norimberk, 1517, s. 392; dále Černý1517.

Výskyt jména *konský ocas* u Humpolce dokládá Zíbrtův Český lid. Václav Spitzner v Lidových jménech rostlin na Hané uvádí pojmenování *ocasáč*. Podobný název *lisičji rep* se objevuje i v charvátštině. V němčině můžeme nalézt obdobné pojmenování, a to *Rattenschwanz* 'krysí ocas'. (Machek 1954: 190)

Pojmenování *žebrák* je velmi často vázáno na místa, která jsou považována za neplodná, protože se na nich nic nerodí. (Machek 1954: 190)

U Miroslava Kálala v Slovenském slovníku z literatúry aj nárečí (1923) se objevuje pojmenování *medunica*. (Kálal: 328) Podobný název můžeme nalézt i v běloruštině, kde je *medunka*.

U Gustáva Reusse v Květně Slovenska (1853) je jméno *somhla* a *smohla*. Miroslav Kálal uvádí podobný název *samhla* a pravděpodobně asi i *šmehlina* a *šmehulina*. U všech těchto jeho názvů je však jejich původ nejasný. (Kálal: 594, 684)

Slavomil Hajný v knize Lidové názvy rostlin na Protivínsku uvádí název *železník*, který je přenesen od rodu *Verbena*. (Machek 1954: 190)

Václav Machek v knize Česká a slovenská jména rostlin uvádí pro srovnání také to, že v německém jazyce se objevuje *Natternkopf* a *Schlangakopf* taktéž významu *hadinec*. (Machek 1954: 190)

Ida Rystonová se v Průvodci lidovými názvy rostlin *hadinci červenému* nevěnuje. Vyjmenovává zde pouze jiné názvy pro *hadinec obecný*. Spousta pojmenování se ale překrývá s názvy, které popisuje Václav Machek v Českých a slovenských jménech rostlin pro *hadinec* všeobecně. Jména, která jsou uvedena oproti Machkovi navíc, jsou: *buglóza*, *modrák* a *psí ocas*. (Rystonová: 156)

4. Hořec brvitý (*Gentianopsis ciliata*)

Obr. 2 hořec brvitý

4. 1 Popis rostliny

Hořec brvitý je nízká, velmi zdobná, dvouletá až vytrvalá bylina. Dorůstá výšky asi 10–30 cm a patří k čeledi hořcovitých (*Gentianaceae*). Jeho čtyřhranná lodyha je oblá a tenká, bez přízemní listové růžice a s četnými lodyžními listy. Listy jsou čárkovité až čárkovitě kopinaté, špičaté, jednožilné a přisedlé. Rostlina kvete od července do října. Jednotlivé, koncové květy jsou sytě modré nebo vzácně bílé se čtyřčetnou květní korunou na konci lodyhy, cípy na okraji jsou třásnitě brvité. Pokud je lodyha větvená, pak je na rostlině až 12 květů. Plodem rostliny je stopkatá tobolka. (Kubát: 502)

Hořec brvitý roste převážně ve vyšších polohách, od pahorkatin po horské oblasti ve střední a jižní Evropě, dále na Kavkazu a v Malé Asii.[12] V České republice je jeho výskyt roztroušený a velmi ubývá. Převážně roste v Moravském a Českém krasu, v Bílých Karpatech a v Českém středohoří. V Moravském krasu můžeme hořec brvitý nalézt například v krasových žlebech.

Roste v teplých oblastech, na suchých a mírně vlhkých místech, ve světlých lesích, v hájích, u cest a okrajů lesa, dále na vlhkých trávnících, na mezích, v opuštěných lomech a převážně v půdách bohatých na vápník, mírně humózních a hlinitých. (Kubát: 502)

V České republice roste několik druhů hořce. Je jím například kromě hořce brvitého také hořec hořepník, hořec křížatý, hořeček ladní pobaltský a mnohotvárný.

[12] LIPPERT, Wolfgang a Dieter PODLECH. *Květiny: poznávání a určování důležitých kvetoucích rostlin střední Evropy*. 1. vydání. Praha: Slovart, 2002, s. 14; dále Lippert–Podlech.

V posledních desetiletých je znát značný úbytek této rostliny, a proto byla zařazena mezi ohrožené druhy květeny České republiky, které je potřeba ochraňovat.

4. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století

Pojmenování *hořec* se ve staročeských slovnících objevuje. Elektronický slovník staré češtiny uvádí, že se maskulinum *hořec* objevuje ojediněle i v podobě *hořeč*. Popisuje jej jako rostlinu nahořklé chuti užívanou k přípravě léčiv. Slovo je odvozeno od adjektiva *hořký*.

Objevuje se zde i adjektivum *hořcový* odvozené od *hořce*.

Jan Gebauer ve svém Slovníku staročeském uvádí heslo *hořec* spolu s několika příklady, ve kterých bylo toto jméno použito. Například v Tkadlečkovi se objevuje: „Po chuti nechut bývá, lib sladec lib horzecz. Potom je (macecha pastořata) horczem a pelynkem a jedem krmí.“ (Gebauer: I, 462)

Josef Jungmann v Česko-německém slovníku uvádí polskou podobu slova *hořec* - *gorycz*, *goryczka*. Charakterizuje rostlinu jako bylinu z rodu hořcovitých. Jungmann také poskytuje řadu ukázek, kdy byl název hořec použit, například „Kdož pelynek sype, syp gemu zase hořec.“ (Jungmann: I, 728) Uvádí také vysvětlení, jak vznikl latinský název *gentiana*: „Gentius král Slowanský neyprwé nalezl hořec, pročež ten i od něho *gentiana* latinským gménem slowe.“ (Jungmann: I, 728) Poté jsou ještě vyjmenovány druhy *hořce* i s latinskými názvy: *hořec menšj*, *hořec čerwený*, *hořec baworský* a *hořec křjžowý*.

Jungmann uvádí ještě adjektivum *hořečj* ‘co gest hořké gako hořec’. (Jungmann: I, 728)

V Kottově Česko-německém slovníku zvláště grammaticko-fraseologickém jsou u hesla *hořec* uvedeny jeho druhy: *hořec menší*, *hořec červený*, *hořec bavorský*, *hořec křížový* a *hořec lední*. Poté ještě následuje příklad, ve kterém se *hořec* objevuje.

Dále se zde také vyskytuje adjektivum *hořečí*. (Kott: I, 463)

4. 3 Podoba názvu v nové češtině

Příruční slovník jazyka českého uvádí příklady, ve kterých je název *hořec* použit: „Lékaři předpisují nemocnému látky hořké, jako: *hořec*, *zeměžluč*. Přilévají pelyňku a *hořce* do kalichu mého hořkosti. Existují také přísloví: Kdo tobě pelyněk sype, syp jemu *hořec*. Po chuti nechuť bývá; lib sladec, lib *hořec*!“ (PSJČ: I, 932) Všechna tato pojmenování ukazují, že název je používán vždy pro hořkost rostliny. Pojmenování *hořec* je v PSJČ popsán i v jiném významu, a to jako léčivo připravené z *hořce*.

PSJČ ještě uvádí adjektivum *hořcovitý* a *hořcový* ‘náležející, vlastní hořci; takový jako hořec’, u kterého je uvedeno několik příkladů, ve kterých se *hořec* objevuje: „Srdečník a hořcové zvonce. Květiny hořcové barvy. Posilnili se sklenkou hořcové (hořcová likérka je připravovaná z hořce).“ (PSJČ: I, 932)

Slovník spisovného jazyka českého uvádí tři popisy této rostliny, ale v žádné se nezmiňuje o *hořci brvitém*. První popis se věnuje *hořci bezlodyžnému*. Jedná se o horskou bylinu s modrým, téměř přisedlým zvonkovitým květem. Jejím básnickým pojmenováním je *encián*. Další charakteristika, statná horská lesní bylina s květenstvím fialových nebo žlutých květů, se týká *hořce německého* a *hořce tečkovaného*. Třetí část informuje pouze o tom, že se jedná o rod *Gentiana* a vyjmenovává tyto druhy: *hořec jarní*, *hořec bezlodyžný*, *hořec německý*, *hořec tečkovaný* a *hořec žlutý*. (SSJČ: II, 75)

Dále je v tomto slovníku uvedeno ještě adjektivum *hořcový* s příklady: *hořcový* květ a *hořcová* barva a od něj odvozené adverbium *hořcově* s příkladem *hořcově* modrý. (SSJČ: II, 74)

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost uvádí pro *hořec* pouze krátkou charakteristiku, popisuje jej jako horskou bylinu zpravidla se sytě modrým zvonkovitým květem. (SSČ: 99)

Ida Rystonová uvádí názvy: *hořček*, *hořeček*, *hořeček brvitý* a *hořkovník*. (Rystonová: 166)

Podobný název *hořec* jako má čeština, se objevuje i v polštině – *goryczka*, ruštině – *horčanka, gorčak, gorečavka* a v charvátštině je *goreč, gorčica*. Slovenský název *horec* je přejatý z češtiny.

4. 4 Původ slova

Hořec své jméno nosí podle své hořkosti. Machek uvádí, že podle Černého je toto pojmenování již staročeské, ale rozhodně ne prastaré. (Machek 1954: 181)

Etymologický slovník jazyka českého Holuba a Kopečného uvádí vznik slova spojený se slovesem *hořeti*. (Holub–Kopečný: 128)

Machkův Etymologický slovník jazyka českého zařazuje název *hořec* pod heslem *hořký*. *Hořec* je název staročeský i novočeský a jeho původ je odvozen od hořké chuti celé rostliny. (Machek 1968: 177)

Stručný etymologický slovník jazyka českého (Holub–Lyer: 195) udává také původ slova od hořké chuti a od stejné charakteristiky odvozuje také název *hořepník*.

Rejzkův Český etymologický slovník popisuje *hořec* jako horskou bylinu s modrým květem a pojmenování je odvozeno do adjektiva hořký. Dále Rejzek udává, že v srbochorvatských dialektech se objevuje górac tv. a v bulharštině górec ‘chmel’. (Rejzek: 210)

4. 5 Jiná pojmenování hořce v češtině

Václav Machek v knize Česká a slovenská jména rostlin udává, že v moravských nářečích se pro *hořec* používá pojmenování *trlič*, tento název má od Daniela Slobody z knihy Rostlinnictví čili Návod k snadnému určení a pojmenování rostlin v Čechách, Moravě a jiných zemích rakouského mocnářství domácích (1852) a je přejat z ukrajinského *tyrlyč*. Jeho původ označuje Machek jako nejasný. (Machek 1954: 181) Etymolohičnyj slovnyk urajins’koji movy však uvádí jeho možný výklad slova jako kompozita *terty* a *lice* – šťávou z této rostliny si potíraly tváře vědmy. (ESUM: V, 553) Objevuje se také *prlič* rýmovou asociací se slovesem prlit = páliti.

Pro *gentiana cruciata* Machek uvádí název *prostřelenec*, slovensky *prestrelec*. (Machek 1954: 181) Daniel Adam z Veleslavína ve svém Herbáři uvádí: „Kořen má oblý, na mnohých místech s obojí strany křížem probodený, odkudž i latině slove cruciata, německy Creutzwurtz, Sperenstich, česky pak prostřelené aneb střílové koření.“ (MatVel: 214) Název *střelové koření* se objevuje již u Černého.

Pro *gentiana pneumonanthe* Machek uvádí pojmenování *hořepník* z Preslovy Květeny české. U tohoto názvu nejsou žádné starší ani nářeční doklady, proto není známo, odkud toto pojmenování Presl má. Existuje srbocharvátské *gorup*, slovinské *gor(j)up hořký*, ale v češtině nic takového není. (Machek 1954: 182)

Ida Rystonová uvádí ještě další názvy: *genciánek* a *trličník brvitý*. (Rystonová: 166)

5. Chrpa chlumní (*Centaurea triumfetti*)

Obr. 3 chrpa chlumní

5. 1 Popis rostliny

Teplomilná chrpa chlumní je vytrvalá, středně vysoká rostlina. Patří do čeledi hvězdicovitých (*Asteraceae*). Dorůstá výšky asi 10–70 cm. Její zelená, slabě plstnatá lodyha je listnatá, jednoduchá, přímá, někdy je nahoře jemně větvená. Listy jsou většinou šedě až bíle plstnaté až vlnaté, podlouhlé až kopinaté, na líci často olysalé. Přízemní listy vytvářejí růžici, mají krátké řapíky a jsou někdy široce obvejčité, lyrovité, častěji však vejčitě kopinaté, nedělené nebo až peřenoklané, za květu jsou většinou odumřelé. Lodyžní listy jsou přisedlé, úzce až široce, někdy jen velmi krátce sbíhavé, zřídka nesbíhavé, dále jsou vejčité až podlouhlé, většinou celokrajné. Chrpa chlumní kvete od května do srpna. Paprskující květy jsou výrazně fialově modré, středové jsou jasně fialové. Plodem rostliny jsou nažky, které jsou dlouhé přibližně 4–5 mm, mající na sobě velmi krátký dvouřadý bílý chmýr velikosti 0,5–3 mm, který je ale někdy zakrnělý.[13]

Chrpa chlumní roste v severozápadní Africe, jihozápadní Asii a hlavně v jižní Evropě. Méně často ji můžeme nalézt ve střední Evropě, zde se vyskytuje pouze ostrůvkovitě. V České republice se tato rostlina objevuje pouze roztroušeně až vzácně. Vyskytuje se ve středních a severozápadních Čechách a na jižní a střední Moravě. (Kubát: 674) V území střední Moravy je rozšířena roztroušeně na teplejších travnatých stanovištích, skalních stepích a rozvolněných křovinatých lemech.[14] V Moravském krasu ji můžeme nalézt například

[13] DOSTÁL, Josef. *Nová květena ČSSR 2*. 1. vydání. Praha: Academia, 1989, s. 1092; dále Dostál 1989.
[14] PODHORNÝ, Jaroslav a Josef KOMÁREK. *Ohrožené rostliny střední Moravy*. Prostějov: Český svaz ochránců přírody, Základní organizace Hořepník, 2006, s. 16; dále Podhorný–Komárek.

v národní přírodní rezervaci Hádecká planinka (plochý povrch krasové plošiny a příkrý strukturní svah lemující Hádeckou plošinu na Ochozských plošinách, těsně navazující na lom Hády). (Chráněná území ČR: 697)

Chrpa chlumní roste na skalnatých svazích, suchých loukách, travnatých a křovinatých stráních, v lesních lemech. Vyhovují jí sušší, kamenité, hlinité, humózní půdy s vápencovým podložím a slunná teplá místa. (Dostál 1989: II, 1092)

V České republice je chrpa chlumní prohlášena za ohrožený druh květeny ČR, chráněna musí být kvůli zřetelnému snižování počtu těchto kvetoucích rostlin a kvůli úbytku stanovišť, na kterých roste.

5. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století

Elektronický slovník staré češtiny uvádí u hesla *chrpa* i variantu *charpa*. Jedná se o rostlinu, která slouží jako zdroj potravy, možná *pohanka* či *černucha* a jiné. ESSČ dokládá, že u Klareta je *chrpa* doložena také v podobě *charba*. Dále je zde uvedeno adjektivum *charpený* ‘chrpový’.

Gebauer ve Slovníku staročeském uvádí také všechny tři varianty *chrpy* a adjektivum *charpený*, u kterého je navíc uveden příklad: „Tuť blankytný *charpenj* neboli čekankový květ svú zlú nadějí nám se neprotiví.“ (Gebauer: I, 530)

Jungmann ve Slovníku česko-německém uvádí u hesla *chrpa* adjektiva *chrpowitý* a *chrpowý*. Dále odkazuje k heslu *charba*. U tohoto hesla jsou uvedeny i varianty *charpa* a *chrpa*. Jungmann zde uvádí příslušnost *chrpy* k řádu spoluložných a k čeledi chrpovitých. Poté následují druhy chrpy, například *charpa obecnj*, *charpa modrák*, a *charpa latnatá*. U všech jsou i latinské názvy. Heslovou charakteristiku doplňuje několik příkladů, například „Mezi modrými wěcmi nazow *chrpu* blankytnau.“ (Jungmann: I, 793)

Následuje ještě adjektivum *charbowitý* (*charpowitý*, *chrpowitý*) ‘k charbě podobný’ s ukázkou: „W rostlinstwj *chrpowité* (*centaureae*) rostliny dělagj čeleď zwláštnj řádu spoluložných“ (Jungmann: I, 793) a adjektiva *charbowý* (*charpowý*, *chrpowý*) a *charpený*.

František Štěpán Kott v Česko-německém slovníku zvláště grammaticko-fraseologickém uvádí pojmenování *chrpa* stejně jako Jungmann pod heslem *charba* s variantami *charpa* a *chrpa*. Dále jsou zde uvedeny druhy *chrpy*: *chrpa obecní*, *chrpa černá*, *chrpa horní* a *chrpa latnatá*. Heslo doplňují příklady, ve kterých se jméno *chrpa* objevuje: „Sili jste pšenici a žíti budete *chrpu*. Modrý jako *chrpa*. Od *chrpy* modré – sedm neděl do žně.“ (Kott: I, 521)

Dále je v tomto slovníku uvedeno adjektivum *charbovitý* opět i v jiných podobách – *charpovitý* a *chrpovitý*.

Dalším uvedeným adjektivem je *charbový* – *charpový* a *chrpový*. Heslo ukončují dva příklady: *charbová* voda a *charbová* barva. Od *charpy* je odvozené adjektivum *charpený* ‘charpový’. (Kott: I, 521)

5. 3 Podoba názvu v nové češtině

Příruční slovník jazyka českého uvádí u hesla *chrpa* botanický popis rostliny, jedná se o květinu z čeledi složnokvětých (*Centaurea*). Dále je zde uvedeno několik příkladů, ve kterých se jméno *chrpa* objevuje: „Nosí [buršáci] všeněmecké *chrpy*. Má oči modré jako *chrpy*. Nebe bylo modré jako *chrpa*.“ (PSJČ: I, 1077)

Dalším heslem je adjektivum *chrpový* – *chrpové* nebe a adjektivum *chrpovitý* ‘připomínající chrpu’ a adverbium *chrpovitě*.

Slovník spisovného jazyka českého uvádí ve svém hesle popis *chrpy*. Jedná se o rostlinu s modrými nebo fialovými, zřídka žlutými květy v úborech s vejčitým zákrovem. Dále je zde uveden příklad: „Oči modré jako *chrpy*.“ (SSJČ: II, 150) Poté následuje botanický rod rostliny (*Centaurea*) a několik druhů: *chrpa modrák*, *chrpa luční* a *chrpa čekánek*. Od *chrpy* je odvozeno několik deminutiv: *chrpka*, *chrpečka*, *chrpička*. (SSJČ: II, 150)

SSJČ také uvádí adjektivum *chrpový* s několika příklady a také adverbium *chrpově*. Dále je zde ještě adjektivum *chrpovitý* ‘mající ráz chrpy’.

Ve Slovníku spisovné češtiny je *chrpa* popsána jako rostlina s modrými květy na tenké lodyze (polní plevel).

Dále je zde uvedeno adjektivum *chrpový* s příkladem: *chrpová* modř a adverbium *chrpově*. (SSČ: 109)

5. 4 Původ slova

Václav Machek v knize Česká a slovenská jména rostlin nejprve uvádí, že se pojmenování *chrpa* objevuje ještě v podobách *charpa*, *charba* a *charva*. Tyto podoby s *a* mají převahu nejen ve staré češtině, ale i v dnešních nářečích. Jméno pravděpodobně souvisí se základem *ščrb-*, totiž tak, že je od podoby *(s)k̥rb-*, se záměnou *k* > *ch*. Vztahuje se to asi k tomu, že „obvodové kvítky v úborech jsou rozeklány v úzké ušty, tedy celý úbor (lidově „květ“) je na okrajích jakoby, vyščrbaný’.“ (Machek 1954: 258–259)

Etymologický slovník jazyka českého Holuba a Kopečného uvádí u pojmenování *chrpa* pouze to, že původ slova je nejasný.

Machkův Etymologický slovník jazyka českého uvádí u hesla *chrpa*, že se jedná o rostlinu *Centaurea cyanus*. Dále udává, stejně jako v Českých a slovenských jménech rostlin, že staročeský a nářeční název je i *charpa*, *charba* a *charva*. Potom následuje informace o tom, že za praslovanskou podobu klademe slovo *chъrpa*, neboť jí odpovídá svým začátkem staroanglické *curmelle*, slovo asi praevropské. V češtině nastaly záměny k > ch a m > p. Odkud se vzalo *ar* a další změny, není jasné. (Machek 1968: 206–207)

Stručný etymologický slovník jazyka českého Holuba a Lyera uvádí u *chrpy*, že je to slovo doložené téměř ve všech slovanských jazycích a jeho původ je praevropský. (Holub–Lyer: 206)

Rejzkův Český etymologický slovník uvádí staročeské a nářeční pojmenování *charpa*. Původ i praslovanské východisko slova je podle něj nejasné.

5. 5 Jiná pojmenování chrpy v češtině

V Gebauerově Slovníku staročeském se objevuje heslo *modrák*, ve kterém je *chrpa* obsažena. (Gebauer: 395)

V Machkově knize Česká a slovenská jména rostlin se nejprve objevuje vysvětlení původu slova *chrpa* a poté se již věnuje jednotlivým druhům *chrpy*, ale o *chrpě chlumní* se nedozvídáme žádnou informaci. Uvádí pouze, že v polštině jsou pro *chrpu* pojmenování *chaber*, *haber* a *chabrek*. (Machek 1954: 258–259)

V Etymologickém slovníku jazyka českého uvádí Machek (Machek 1968: 206–207) kromě polštiny i srbochorvatštinu, kde je pojmenování *hrbut(a)* a *harbuda*, název je ale pro *Centaurea solstitialis*.

Ida Rystonová v knize Průvodce lidovými názvy rostlin uvádí sice spoustu druhů *chrpy*, ale o *chrpě chlumní* se nezmiňuje.

6. Jelení jazyk celolistý (*Phillitis scolopendrium*)

Obr. 4 jelení jazyk celolistý

6. 1 Popis rostliny

Jelení jazyk celolistý je kapradina, která dorůstá výšky 10–60 (100) cm a patří k čeledi sleziníkovitých (*Aspleniaceae*). Oddenek rostliny je vystoupavý a hustě plevinatý. Jelení jazyk má krátce řapíkaté, 1–4 dm dlouhé, podlouhle kopinaté, jazykovité, na spodu srdčité, nedělené, celokrajné, vždy zelené listy. Čepel rostliny je nedělená, ze srdčité báze široce čárkovitá (jazykovitá), celokrajná, tuhá a krátce zašpičatělá. Kupky výtrusnic jsou čárkovité, přisedající na téměř pravoúhle odstávající žilky a dozrávající v červenci až listopadu. (Dostál 1989: I, 80)

Jelení jazyk celolistý je po Evropě roztroušen velmi spoře. V České republice byl pozorován poprvé roku 1881 v jedné studni v Dobřeni u Suchdolu (západně od Kutné Hory), dalšími místy výskytu je například Nové Město nad Metují nebo Libverdské lázně. Na těchto místech se ale objevuje nejspíše jen zplaněle. V Moravském krasu roste na nepřístupných skalách proti výtoku Punkvy, na úklonech mezi Švýcárnou a Býčí skálou. (Polívka 1902: IV, 688) Dále zde roste také v bohatých porostech na několika místech v Pustém i Suchém žlebu. (Chráněná území ČR: 672)

Místy jeho výskytu jsou vlhké stinné skály, suťové lesy. Druhotně roste na stinných starých zdech a v otevřených studních. Vyhovují mu vápenné, živné, humózní a zásadité půdy. (Dostál 1989: I, 80)

Jelení jazyk celolistý patří ke kriticky ohroženým druhům květeny České republiky, ochraňován je kvůli ubývajícím místům jeho výskytu. Chráněn je také na Slovensku, v Polsku, Německu a Švýcarsku.

6. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století

Jelení jazyk je jméno již staročeské. Elektronický slovník staré češtiny řadí pojmenování *jelení jazyk* pod heslo *jazyk*, stejně jako *volový* a *psí jazyk*. Uvádí i jejich deminutivní podobu *jazýček*. Všechny tyto rostliny připomínají některou svojí částí, například listy nebo okvětními lístky, jazyk. Konkrétně *jelení jazyk* je v ESSČ popisován jako rostlina, která roste na skalách nebo ve vlhké, kamenité půdě a má podlouhlé žilnaté listy.

Jan Gebauer ve Slovníku staročeském uvádí pojmenování *jelení jazyk* pod adjektivem *jelení* i pod substantivem *jazyk*. (Gebauer: I, 625, 608)

Josef Jungmann se ve Slovníku česko-německém o rostlině *jelení jazyk* nezmiňuje, dokonce neuvádí ani hesla *jazyk* a *jelení*.

V Kottově Česko-německém slovníku zvláště grammaticko-fraseologickém je uvedeno heslo *jazýček*, u kterého je vyjmenováno několik rostlin, jejichž součástí je *jazýček – psí*, *hadí*, *žabí*, *beraní* a *volský*, ale konkrétně *jelení jazýček* neuvádí. (Kott: I, 604) Ten uvádí až u hesla *jazyk*, zde je již tato rostlina mezi ostatními vyjmenována, stejně jako *ptačí* a *vrabčí jazyk*. (Kott: I, 606)

6. 3 Podoba názvu v nové češtině

Příruční slovník jazyka českého se zmiňuje o *jelením jazyku* v rámci hesla *jazyk*. *Jelení jazyk* je zde popsán jako kapradina z čeledi osladičovitých (*Scolopendrium vulgare*). Dále jsou uvedeny i jiné rostliny, mající v lidovém názvu pojmenování *jazyk: šípatka vodní – hadí jazyk* (*Sagittaria sagittaefolia*), *užanka lékařská – psí jazyk* (*Cynoglossum officinale*), *pilát lékařský – volský jazyk* (*Anchusa officinalis*) a *jitrocel kopinatý – beraní jazyk* (*Plantago lanceolata*). (PSJČ: I, 80)

Dále jsou uvedena adjektiva *jazykokvětý* ‘mající květy jazykovitého tvaru’, příkladem je *Astra jazykokvětá* a *jazykolistý*, u nějž je uveden *řebříček jazykolistý* jako rostlina z čeledi složnokvětých (*Achillea lingulata*). (PSJČ: I, 80)

Jelení jazyk je také součástí hesla *jelení*.

Slovník spisovného jazyka českého uvádí informace o této rostlině v rámci hesla *jazyk*. Název je často využíván v botanických i lidových názvech rostlin. Jedná se o drobnou kapradinu, která má úzké listy a hrozen výtrusnic. Kromě toho jsou vyjmenovány některé názvy rostlin: *jazyk hadí*, *jazyk jelení*, *jazyk psí* a *jazyk volský*. (SSJČ: I, 769) *Jelení jazyk celolistý* nalezneme i pod heslem *jelení*. Rostlina je zde popsána podobně.

Ve Slovníku spisovné češtiny sice nalezneme heslo *jazyk*, ale zmínka o něm jako o rostlině zde nikde není.

6. 4 Původ slova

Holub a Kopečný v Etymologickém slovníku jazyka českého (Holub–Kopečný: 150) uvádí heslo *jazyk* a jeho staroslověnskou podobu *językъ* a praslovanskou **języ*. Myšlen je ale orgán, ne rostlina.

V Machkově Etymologickém slovníku jazyka českého je uvedeno, že praslovanská podoba **językъ* pravděpodobně souvisí se staropruským *insuwis*, se staroindickým *jihvā*, latinským *lingua* apod., ale přesně stanovit prajazykovou podobu je nemožné. Zřejmě nastaly změny asi tabuové, jimi bylo například psl. **ęzy*, původně femininum změněné v maskulinum a rozšířené o jinou příponu než v ostatních indoevropských jazycích. Někde zasáhla asi lidová etymologie. (Machek 1968: 218–219) „Nicméně, hledíme-li jen k hláskám, jež jsou společné (*n*-ová dvojhláska, *ǵh*, *u*/*ū*), je možno se domnívati, že náleží k výrazu pro pojem „úzký“ (*ǫzъkъ*, *eng*, *angustus*): i my „jazykem“ nazýváme úzké pruhy kůže, látky, papíru, pole.“ (Machek 1968: 219)

Také Stručný etymologický slovník jazyka českého Holuba a Lyera se přiklání ke spojení s významem *úzký*. Uvádí, že *jazyk* je pojmenování všeslovanské a jeho praslovanská podoba je * *językъ*. Indoevropským základem je asi **enǵh*- ‘úzký’. Souvisí s latinským *lingua* z původního **dingva* (v. lingvistika) a s německým *Zunge* (got. *tungo*). (Holub–Lyer: 221)

S adjektivem *úzký* spojuje *jazyk* i Rejzkův Český etymologický slovník, který uvádí v podstatě to stejné jako slovníky předcházející.

Pod heslem *jelen* Rejzek uvádí adjektivum *jelení*. *Jelen* je pojmenování všeslovanské a praslovanská podoba názvu je **elenь*, příbuzná například s řeckým *élafos* a litevským *élnis*. Vše je od indoevropského **el-n-*, **ol-n*, jež se většinou spojuje s názvem barvy (ie. **el*- ‘žlutohnědý aj.’). (Rejzek: 247)

Rostlina má svůj název od podlouhlého, jazykovitého tvaru listů, které jsou připodobňovány k jazyku jelena.

Podobné názvy se objevují i v jiných jazycích, aniž lze říci, jakou cestou se tam dostaly, jestli tam byly přejaty nebo tam vznikly samostatně. Polský název pro *jelení jazyk* je *jeleni język*, chorvatský *jelenji jezik* a německý *Hirschzunge*. Lékárnické pojmenování *lingua cervina*, *lingua cervi* je zajisté překladem z národních jazyků, jak soudí Machek. (Machek 1954: 33)

6. 5 Jiná pojmenování jeleního jazyku v češtině

Elektronický slovník staré češtiny uvádí i další pojmenování *jeleního jazyku*, a to *jelení jazýček*, *jelení kořen* a *jelenie kořenie*.

Ve Staročeském slovníku nalezneme pojmenování *jelení jazyk* pod heslem *netiek*. (StčS: 796)

Václav Machek v knize Česká a slovenská jména rostlin uvádí, že Mathioli používal pro *jelení jazyk* také název *psaný traňk* ‘malovaný, pestrý’. „*Jelení jazyk* aneb *psaný traňk* listuov několik spolu hned od kořene vypauští…, po předku jsau hladké, ale zadu mají na sobě napříč mnoho štrychův požlutlých jako nějakých červíkův, a od toho psaný *traňk slove*. *Jelení* pak *jazyk* od podobenství.“ (MatHáj: 248 a MatVel: 297) V dalších Mathioliho textech ale Hájek používá jen pojmenování *jelení jazyk*, kdežto Huber jenom *psaný traňk*. (Machek 1954: 33)

Presl, Sloboda i Opiz užívají pojmenování *bindas* z polského *bindas* (= *Polystichum lonchitis*), od polského *binda* ‘stužka’. (Machek 1954: 33) Rystonová udává *bindas obecný*.

Ida Rystonová uvádí pro *jelení jazyk celolistý* ještě pojmenování: *asplénium* (dříve uváděn také jako *Asplenium scolopendrium*), *bylina studnová* (roste zpravidla v otevřených studnách) a *jelení jazyk obecný*. (Rystonová: 208)

7. Kamejka modronachová (*Lithospermum purpurocaeruleum*)

Obr. 5 kamejka modronachová

7. 1 Popis rostliny

Kamejka modronachová je teplomilná, stálezelená, vytrvalá bylina, patřící k čeledi brutnákovitých (*Boraginaceae*). Kamejka vytváří dlouhé podzemní plazivé výhonky a má dva druhy lodyh – kvetoucí, které jsou přímé, 20–60 cm dlouhé, nevětvené, dole přitiskle, nahoře odstále chlupaté a nekvetoucí, které jsou poléhavé, koncem vystoupavé, až 1 m dlouhé. Listy rostliny jsou kopinaté nebo úzce eliptické, zelené až šedozelené, dolní jsou krátce řapíkaté a zúžené, horní jsou přisedlé a na kraji brvité a špičaté. Ušty[15] jsou čárkovité, špičaté a štětinatě chlupaté. Kamejka kvete od května do července. Květní koruna je nálevkovitá, 15–20 mm velká, červenofialová, po opylení modrá, má asi 10 mm v průměru. Kalich je 6–8 mm velký. Plodem jsou bělavé, lesklé, vejčité a hladké tvrdky. (Dostál 1989: II, 828–829)

Rozšíření této rostliny je především ve střední a jižní Evropě, zasahuje však i do Ruska, Ukrajiny a Zakavkazí. V České republice roste na Křivoklátsku, v Českém středohoří, v části Polabí a Povltaví a v Bílých Karpatech. V Moravském krasu roste například v národní přírodní rezervaci Hádecká planinka (plochý povrch krasové plošiny a příkrý strukturní svah lemující Hádeckou plošinu na Ochozských plošinách, těsně navazující na lom Hády). Dále ji můžeme nalézt v přírodní rezervaci Velký Hornek (hluboko zaříznuté údolí a svahy středního toku Říčky). (Chráněná území ČR: 697, 710)

[15] Ušty jsou cípy srostlého kalichu.

Kamejka roste ve světlých listnatých lesích, na suchých loukách, v lesních lemech, v lesostepích a na výslunných křovinatých stráních a kopcích. Vyhovují jí zvláště vápencové, humózní a kamenité až hlinité půdy. (Dostál 1989: II, 829)

Kamejka modronachová patří k ohroženým druhům květeny České republiky. Ochrana je potřebná, protože ubývá stanovišť, na kterých roste a je u nás omezena pouze na teplejší oblasti.

V minulosti se nať kamejky modronachové používala v lidovém léčitelství.

7. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století

Ve staročeských slovnících se pojmenování *kamejka* nikde nevyskytuje. Je tu ale heslo *kamýček* ‘rostlina’, který uvádí Gebauer z Prešpurského slovníku ze 14. století, od kterého je slovo odvozeno. (Gebauer: II, 16)

Ani Josef Jungmann v Slovníku česko-německém neuvádí heslo *kamejka*.

Až v Česko-německém slovníku zvláště grammaticko-fraseologickém Františka Štěpána Kotta nalezneme u hesla *kamejka* několik jejích druhů: *kamejka lékařská*, *kamejka modronachová* a *kamejka rolní*. (Kott: I, 661)

7. 3 Podoba názvu v nové češtině

Příruční slovník jazyka českého uvádí u hesla *kamejka* jedinou informaci, která udává, že se jedná o rostlinu z čeledi brutnákovitých (*Lithospermum*). (PSJČ: II, 32)

Ve Slovníku spisovného jazyka českého je *kamejka* popsána jako bylina s úzkými drsnými listy a s bílými drobnými kvítky, rostoucí jako plevel na polích. Dále je uveden botanický rod rostliny – *Lithospermum* a heslo ukončují tři druhy kamejky: *kamejka rolní*, *kamejka lékařská* a *kamejka modronachová*. (SSJČ: II, 268)

Slovník spisovné češtiny se o kamejce nezmiňuje.

Ve slovenštině je nyní *kamienka*.

7. 4 Původ slova

Václav Machek v knize Česká a slovenská jména rostlin uvádí, že ve staré češtině bylo u Černého pojmenování „*kamejka anebo vrabí símě*“, podobně tomu bylo i u Mathioliho. *Kamejka* je odvozena od staročeského *kamýk* ‘kamínek’, což je deminutivum tvořené od starobylého nominativu singuláru slova *kamy* příponou *-k*. Dále však ale uvádí, že podoba

**kamýka* není doložena ze staré doby, ale má ji teprve Presl ve Všeobecném rostlinopisci a Gustáv Reuss v Květně Slovenska. Protože jsou plody *kamejky* tvrdé jako kámen, mysleli si dříve badatelé, že *kamejka* patří mezi lomikameny. (Machek 1954: 187–188) Petr Ondřej Mathioli o ní napsal ve svém Herbáři: „Kámen rozdrobuje a lomí.“ (MatVel: 323) Samotné slovo *kamejka* je pravděpodobně výplodem starých učených rostlinářů.

Etymologický slovník jazyka českého Holuba a Kopečného neuvádí heslo *kamejka*.

Václav Machek v Etymologickém slovníku jazyka českého uvádí u hesla *kamejka*, že se jedná již o staročeský název a kvůli svému tvrdému semenu je odvozen od staročeského *kamýk*. (MACHEK 1968: 237) Gebauer uvádí heslo *kamýček* ‘nějaké koření’, což je deminutivum od *kamýk* z Prešpurského slovníku ze 14. století. (Gebauer: II, 16)

Stručný etymologický slovník jazyka českého Holuba a Lyera uvádí u hesla *kamejka*, že se jedná o druh plevele. Název *kamejka* podle nich pochází, stejně jako u Machka, od staročeského *kamýk* ‘kamínek’ podle toho, že má tato rostlina semena tvrdá jako kámen. Slovo *kámen* je odvozeno od staroslověnského slova *kamy*, doloženého téměř ve všech slovanských jazycích. (Holub–Lyer: 229)

Jiří Rejzek se v Českém etymologickém slovníku o *kamejce* nezmiňuje.

7. 5 Jiná pojmenování kamejky v češtině

V Elektronickém slovníku staré češtiny nalezneme heslo *kamejka* u adjektiva *vrabčí*, u kterého je uvedeno slovní spojení *vrabčie proso*, vysvětlené jako rostlina z čeledi lomikamenovitých, snad *kamejka*. Stejné je to s *kamejkou* i u adjektiva *vrabíkový*, *vrabíkové siemě* je asi *kamejka*.

Staročeský slovník také neobsahuje heslo *kamejka*, ale je zde uvedeno heslo *proso*, které je rozděleno na *proso slunečné* a *morské*. Jedná se zde opět o rostlinu z čeledi lomikamenovitých, pravděpodobně *kamejku*. (StčS: 155–156)

Ve staré češtině bylo lidovým jménem asi *vrabí* ‘vrabčí’ *símě*. Podobně bulharský nářeční název byl *vrabčeno seme*. Staropolské i jiné doklady ukazují, že původní lidový název byl patrně *vrabí proso*, protože v polštině je *wróble proso*, v chorvatštině *vrebče proso*, v bulharském nářečí je *ptiči-pruso*, v ruštině *vorob'jinoje proso* a v němčině je *Vogelhirse*. Dalším možným lidovým názvem je také *divoké proso*, neboť v chorvatštině je pojmenování *divje proso* a v němčině *Waldhirse*. Název *proso* pochází asi od toho, že plody rostliny jsou velké jako prosná zrna. (Machek 1954: 187–188)

Dále Machek l. c. uvádí ještě názvy konkrétně pro *kamejku modronachovou* z Kálalova Slovenského slovníku z literatúry aj nárečí, a to *šimúnek* a *jankes*, obě neznámého původu. (Kálal: 675)

Ida Rystonová uvádí u *kamejky modronachové* ještě několik názvů: *kamejnice* a *kamejnice modronachová*. (Rystonová: 224)

8. Koniklec velkokvětý (*Pulsatilla grandis*)

Obr. 6 koniklec velkokvětý

8. 1 Popis rostliny

Koniklec velkokvětý je vytrvalá bylina, patřící k čeledi pryskyřníkovitých (*Ranunculaceae*). Rostlina dorůstá výšky 10–20 cm, za květu až 50 cm. Oddenek je mnohohlavý, silný, šupinatý, často se zakrnělou čepelí. Přízemní listy jsou po odkvětu vyvinující, v mládí hedvábitě chlupaté, vzpřímené a dlouze řapíkaté. Koniklec kvete od března do května. Květy jsou přímé, zvonkovité, světle modrofialové, v průměru mají 5–8 mm. Plodem je nažka se silným chlupatým přívěskem. (Dostál 1989: I, 254–255)

Koniklec velkokvětý roste téměř v celé Evropě. V České republice roste tato rostlina pouze na Moravě, jejími místy výskytu jsou například na jižní Moravě Pálava a Znojmo, ve střední je to Moravský Krumlov, Mohelno či Ivančice, na severní Moravě se vyskytuje po Olomouc a Litovel. (Dostál 1989: I, 255) V Moravském krasu jej můžeme nalézt například v přírodní rezervaci Čihadlo (zlomový svah Ochozské plošiny jihovýchodně od obce Babice nad Svitavou), v přírodní rezervaci Údolí Říčky (přírodní rezervace nacházející se jihovýchodně od obce Ochoz u Brna) a Velký Hornek (hluboko zaříznuté údolí a svahy středního toku Říčky). (Chráněná území ČR: 694, 709, 710)

Koniklec roste na výslunných travnatých pahorcích, na travnatých a kamenitých stepních loukách a na vinohradech a sadech. Vyhovují mu výhřevné, vápenité, zásadité, kamenité i humózní a hluboké půdy. (Dostál 1989: I, 255)

Koniklec velkokvětý je v České republice řazen k silně ohroženým druhům květeny. Tato rostlina potřebuje ochranu, protože ubývají místa jejího výskytu vlivem lidské činnosti,

především kvůli zemědělským pracím. Chráněn je například i na Slovensku, v Srbsku a Maďarsku.

Koniklec je vysoce jedovatá rostlina, která způsobuje snížení krevního tlaku. Při požití může dojít až ke kómatu.

8. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století

Staročeský slovník uvádí pojmenování *koniklec* v podobě *poniklec*, který je popsaný jako rostlina s květem skloněným k zemi, pravděpodobně *koniklec luční*. (StčS: 648)

Poté je uveden rovněž *proník*, rostlina s okrouhlými listy prorostlými lodyhou (užívaná k léčení pupku), nejspíš *prorostlík*. Z latinského východiska *pronus* lze také vyložit význam ‘rostlina se skloněným květem, snad *koniklec*‘. (StčS: 113)

Josef Jungmann ve Slovníku česko-německém uvádí, že *koniklec* patří do čeledi pryskyřníkovitých a dále vyjmenovává jeho druhy s latinskými názvy, například *koniklec jarnj*, *koniklec lučnj* a *koniklec hornj*. Na konci heslové charakteristiky ještě zařazuje *koniklec* mezi jedovaté rostliny. (Jungmann: II, 118)

V Kottově Česko-německém slovníku zvláště grammaticko-fraseologickém je uveden *koniklec* ve významu ‘vousek’ a dále několik jeho druhů. Kromě těch, které uvádí už Jungmann, je zde navíc *koniklec obecný*. (Kott: I, 741)

8. 3 Podoba názvu v nové češtině

V Příručním slovníku jazyka českého se u *koniklece* dozvídáme jeho botanický rod a jeho příslušnost k čeledi pryskyřníkovitých (*Pulsatilla*). (PSJČ: II, 242)

Poté je uvedeno i adjektivum *koniklecový* a u něj ukázka, kde se pojmenování *koniklec* objevuje: „*Koniklecová* šťáva z *koniklece*.“ (PSJČ: II, 242)

Slovník spisovného jazyka českého uvádí, že *koniklec* je bylina s tmavě červenofialovými zvonkovitými květy, která je u nás chráněná. Další informací je botanický rod *Pulsatilla* a dva druhy: *koniklec luční* a *koniklec alpský*.

Od *koniklece* je odvozeno adjektivum *koniklecový*, uvedený s příkladem *koniklecová* nať. (SSJČ: I, 933)

Ve Slovníku spisovné češtiny je u hesla *koniklec* uveden pouze popis této rostliny, jedná se o bylinu s fialovými zvonkovitými květy. (SSČ: 142)

Václav Machek v knize Česká a slovenská jména rostlin uvádí i jiné lidové názvy koniklece: *konikleč*, *koní kleč* a *koňský kleč*. Jsou to varianty názvu *koniklec*. (Machek 1954: 49)

8. 4 Původ slova

Holub a Kopečný v Etymologickém slovníku jazyka českého uvádí, že původně bylo pojmenování *poniklec*, které bylo odvozeno od staročeského slovesa *poniknúti* ‘sklonit se, schýlit se, klesnout’. Jedná se tedy o rostlinu s květem poniklým, svěšeným. (Holub–Kopečný: 179)

Machkův Etymologický slovník jazyka českého uvádí u hesla *koniklec*, že staročeské jméno *poniklec* je odvozeno od adjektiva *poniklý* ‘nící, převislý’. Původně je to tedy *koniklec luční*, který má květ skloněný k zemi. (Machek 1968: 273)

Stručný etymologický slovník jazyka českého uvádí také původní pojmenování *poniklec* a adjektivum *poniklý* ‘mající květy nící, převislé’. (Holub–Lyer: 255)

Rejzkův Český etymologický slovník nejprve popisuje *koniklec* jako rostlinu s fialovými zvonkovitými květy, poté uvádí stejně jako Holub–Kopečný staročeský název *poniklec*. Ten je od slovesa *poniknúti* ‘sklonit se, zeslábnout’. Rejzek upřesňuje, že je od stejného základu jako *zanikat*, *unikat* a *vznikat*. (Rejzek: 294)

Václav Machek v knize Česká a slovenská jména rostliny uvádí, že *k-* v *koniklec* místo původního *p-* (*poniklec*) vzniklo asimilací *p-* k následujícímu *k-* ve slově. (Machek 1954: 48)

8. 5 Jiná pojmenování koniklece v češtině

Slovník česko-německý Josefa Jungmanna uvádí několik pojmenování pro *koniklec*: *wětrnice*, *růžička*, *půlzlatnjk*, *fausek* a *swaté kořenj*, které má název proto, že se dávalo „swěcené nemocnému dobytku“. (Jungmann: II, 118)

Huňatostí listů a stonku je motivován *kosmatinec*, který uvádí Miroslav Kálal 1923. (Kálal: 261)

Nejasný je název *cingier*, který má kromě významu ‘*koniklec*’ i význam ‘střechýl’. To se ve spojení s rostlinou vysvětluje tak, že *koniklec* má povislé květy. U střechýlu je možné spojení s onomatopoickým *cinkat*, *cingat*. Tento výklad podporuje pojmenování koniklece *zvoneček*, které uvádí František Josef Čečetka v knize Od kolébky k hrobu.[16]

[16] ČEČETKA, František Josef. *Od kolébky k hrobu: lidopisné obrázky z Poděbradska*. Praha: V. Kotrba, 1900, s. 178; dále Čečetka 1900.

Ida Rystonová neuvádí *koniklec velkokvětý*, věnuje se pouze *konikleci lučnímu českému*.

9. Kosatec nízký (*Iris pumila*)

Obr. 7 kosatec nízký

9. 1 Popis rostliny

Kosatec nízký je vytrvalá bylina, patřící k čeledi kosatcovitých (*Iridaceae*). Oddenek rostliny je krátký a větvený. Lodyha je obvykle jednokvětá. Šedozelené lodyžní listy jsou přímé, slabě srpovité, špičaté, s nasazenou pichlavou špičkou. Kosatec kvete od června do července. Jednotlivé květy jsou téměř přisedlé, na bázi se dvěma kopinatými, blanitými listeny, 5–10 cm dlouhými, na hřbetě slabě kýlnatými. Celé okvětí je fialové, zřídka růžové nebo žluté, vzácně bílé, horní pysk ramen čnělky je rozeklaný a nezřetelně vroubkovaný. Plodem je trojboce vejčitá, 4–6 cm velká, špičatá, bledě hnědá tobolka bez masíčka. Tobolka obsahuje kulovitá semena. (Dostál 1989: II, 1234)

Kosatec nízký roste v jihovýchodní Evropě a na jihu střední Evropy. V České republice roste tato rostlina především na Moravě, místa jejího výskytu jsou například v okolí Brna, Vyškova, Kyjova a Prostějova, dále také na Pálavě. (Dostál 1989: II, 1234) V Moravském krasu roste například v přírodní rezervaci Velký Hornek (hluboko zaříznuté údolí a svahy středního toku Říčky). V přírodní rezervaci U Brněnky (krasová plošina s drobnými škrapovými poli Hádecké plošiny patřící do Ochozských plošin) nalezneme také chráněný kosatec pestrý. (Chráněná území ČR: 711, 705)

Kosatec nízký roste na výslunných kamenitých stráních, ve vinicích a keřnatých a písčitých pahorcích. Vyhovují mu suché a výhřevné, zásadité, většinou vápenaté, mělké a kamenité půdy. (Dostál 1989: II, 1234)

Tato rostlina patří k silně ohroženým druhům květeny České republiky, a proto musí být chráněna. Důvodem mohou být ubývající místa jejího výskytu a s tím související ústup z původních stanovišť. Chráněna je například také na Slovensku, v Maďarsku a v Rusku.

9. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století

Jméno *kosatec* je už staročeské. V Gebauerově Slovníku staročeském je u pojmenování *kosatec* nejprve několik ukázek, například „vezmi *koſſatecz* a zvař jen dobře“ (Gebauer: II, 109) a poté jsou vyjmenovány jeho čtyři druhy.

Dalším heslem je adjektivum *kosatcový*, u kterého jsou uvedeny ukázky „Vezmi… kořen *koſatczowy*; *koſatczowy* olej.“ (Gebauer: II, 109) Následuje ještě adjektivum *kosatečný*, uvedené ve slovním spojení *kosateczne* víno.

Josef Jungmann ve Slovníku česko-německém popisuje *kosatec* nejprve jako nástroj k sekání trávy a teprve poté se mu věnuje jako rostlině. Charakterizuje jej jako rostlinu česnekovitou, patřící k čeledi kosatcovité. Ještě se věnuje jeho druhům i s latinskými názvy.

Dále jsou zde uvedena adjektiva *kosatcowitý* ‘jako kosatec’ a *kosatcowý*, odvozená od *kosatce*. (Jungmann: II, 136)

V Kottově Česko-německém slovníku zvláště grammaticko-fraseologickém je také nejprve uveden *kosatec* jako srp na trávu a teprve potom jako rostlina. Kott vyjmenovává také několik jeho druhů s latinskými jmény, například *kosatec bezový*, *kosatec německý* a *kosatec český*. (Kott: I, 757)

Dalšími hesly jsou adjektiva *kosatcovitý – kosatcovité* rostliny a *kosatcový – kosatcový* kořen.

9. 3 Podoba názvu v nové češtině

Příruční slovník jazyka českého uvádí u hesla *kosatec* nejprve jeho botanický rod a příslušnost k čeledi kosatcovitých. Dále jsou uvedeny některé jeho druhy: *kosatec žlutý*, *kosatec sibiřský*, *kosatec florentinský* a *kosatec trávolistý* atd. Heslo doplňuje ještě ukázka: „Radix Iridis (fialkový kořen) z *kosatce florentinského*.“ (PSJČ: II, 299)

Dalšími hesly v PSJČ jsou adjektiva *kosatcový*, u kterého je uvedeno několik ukázek, například „Drobná moučka z *kosatcového* kořene. Po účincích masti *kosatcové* bylo svalstvo kypré. *Kosatcový* oddenek, olej. *Kosatcové* místečko v kvetoucích lukách porostlé kvetoucími *kosatci*.“ (PSJČ: II, 299) a *kosatcovitý* ‘mající podobu, ráz kosatce’.

Od adjektiva *kosatcový* je odvozeno adverbium *kosatcově* 'jako kosatec', u kterého je také uveden příklad: „Hoch se zamyšlenými, *kosatcově* modrými zraky." (PSJČ: II, 299)

Ve Slovníku spisovného jazyka českého je u hesla *kosatec* uveden popis této rostliny. Jedná se o bylinu, která má úzké dlouhé listy a velké ozdobné různobarevné květy. Heslovou charakteristiku doplňuje ještě její botanický rod a jeden druh *kosatce*, a to *kosatec žlutý*.

V SSJČ se dále objevuje i adjektivum *kosatcový* s příklady *kosatcový* květ a *kosatcový* oddenek. Od něj je odvozeno adverbium *kosatcově*, u kterého je taktéž uveden příklad – *kosatcově* modrý. (SSJČ: I, 961)

Ve Slovníku spisovné češtiny je u hesla *kosatec* v podstatě stejný popis této rostliny jako v SSJČ.

9. 4 Původ slova

Etymologický slovník jazyka českého Holuba a Kopečného uvádí, že pojmenování *kosatec* je jméno staré a je nazýváno podle listů, které jsou na způsob *kosy*. Heslo také odkazuje ke *kose*, což je staré deverbativum ke slovesu *kositi*, od kterého je odvozen nejen *kosatec*, ale i *kosiště* a adjektivum *kosý*. Podobné názvy se objevují i v ruštině, kde je pojmenování pro *kosatec* v podobě *kosatík* a v polštině *kosaciec*. (Holub–Kopečný: 181)

V Etymologickém slovníku jazyka českého Václava Machka je pojmenování *kosatec* rovnou součástí hesla *kosa*, kterou listy kosatce připomínají.

Holub a Lyer v Stručném etymologickém slovníku jazyka českého uvádí jméno *kosatec* také pod heslem *kosa*, stejně jako Rejzkův Český etymologický slovník.

Svůj latinský název má rostlina podle řecké bohyně duhy Iris díky tomu, že její květy mohou mít několik druhů barev.[17]

9. 5 Jiná pojmenování kosatce v češtině

Václav Machek v knize Česká a slovenská jména rostlin uvádí, že toto pojmenování používá Jan Černý v Kniehe lekarske kteraz slove herbář aneb zelinář… i Mathioli a objevuje se i v staročeské sbírce lékařských rozprav a mammotrektu z 15. století.

Pro ukrajinštinu Machek uvádí pojmenování *kosyteń* a k ruštině kromě *kosatík* přidává ještě *kosatnik*, *kosař* a *kosice*. Jedná se o názvy lidové, a proto je možné toto označení pokládat za praslovanské. Je to býl kosatý, listy se podobají kosám. (Machek 1954: 273)

[17] VYMAZALOVÁ, Hana. Květina bohů (1). In: *garten.cz* [online]. 19. 5. 2003 [cit. 2015-03-10]. Dostupné z WWW: http://www.garten.cz/a/cz/276-kvetina-bohu-1/.

Ida Rystonová se přímo *kosatci nízkému* nevěnuje, ale u *kosatce* obecně uvádí *orobinec širokolistý* a *orobinec úzkolistý*. (Rystonová: 261)

10. Kruhatka Mathioliho (*Cortusa Mathioli*)

Obr. 8 kruhatka Mathioliho

10. 1 Popis rostliny

Kruhatka Mathioliho patří do čeledi prvosenkovitých (*Primulaceae*). Kruhatka nese jméno po významném italském lékaři P. A. Mathiolim. Je to vytrvalá bylina, která dorůstá výšky asi 20–40 cm a má plazivý kořen. Lodyha rostliny je nevětvená a bezlistá. Listy rostou v přízemní růžici, jsou dlouze řapíkaté, ledvinitě okrouhlé až okrouhlé, dlanitolaločné, s úkrojky jednoduše nebo dvojitě pilovitě zubatými. Kruhatka kvete od května do srpna. Květy jsou v lichookolíku. Květní koruna je zvonkovitá a purpurově červená, 7–12 mm dlouhá, čnělka je vyniklá. Plodem květiny je úzce vejčitá tobolka. (Kubát: 282)

Rostlina je rozšířená v horách střední a jihovýchodní Evropy. Roste zejména v Alpách a Karpatech. Může však zasahovat i do severní Číny, kde se objevují její podobné druhy. V České republice je jediným jejím nalezištěm Moravský kras, konkrétně pouze dno propasti Macocha, kde se vyskytuje zhruba 120 exemplářů. Na tomto místě se zachovala jako pozůstatek z konce poslední doby ledové, kde vytrvala i po oteplení. Je zde v dnešní době jediným ověřeným nalezištěm druhu v České republice. Rostlina se zde rozmnožuje nejen vegetativně, ale i pohlavně. (Balák 2003: 106)

Kruhatka se objevuje ve vlhkých humózních lesích, na mokrých stinných skalách, v lesních lemech a roklinách. Daří se jí na vlhkých, vápenatých a humózních půdách. (Dostál 1989: I, 752)

Kruhatka Mathioliho patří k ohroženým druhům květeny České republiky, a proto je zde chráněna zákonem. Chráněna je také v Polsku, Německu, Rakousku, Švýcarsku a Itálii.

10. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století

Heslo *kruhatka* se ve staročeských slovnících vůbec neobjevuje. Poprvé se jméno *kruhatka* objevuje až v Preslově Všeobecném rostlinopisci. Ve svém dřívějším díle – Rostlináři používal Presl pouze název *cortuska*.

V Jungmannově Česko-německém slovníku se heslo *kruhatka* objevuje, ale charakteristika *kruhatky* se netýká *kruhatky* jakožto rostliny, ale je popsána jako: „pokolenj slimeyšů bezžeberných“. (Jungmann: II, 205)

František Štěpán Kott se v Česko-německém slovníku zvláště grammaticko-fraseologickém o *kruhatce* nezmiňuje vůbec.

10. 3 Podoba názvu v nové češtině

Příruční slovník jazyka českého (PSJČ: II, 387) uvádí u hesla *kruhatka* pouze její zařazení k čeledi, jedná se o rostlinu z čeledi prvosenkovitých (*Cortusa*).

Ve Slovníku spisovného jazyka českého je u *kruhatky* charakteristika rostliny, je popsána jako rostlina, která má okrouhlé zubaté listy a okolík červenožlutých květů. Dále se zde objevuje její botanický rod *Cortusa* a jeden druh – *Mathioliho*. (SSJČ: II, 452)

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost název *kruhatka* vůbec neuvádí.

10. 4 Původ slova

Dostál v recenzi na Preslovu práci Všeobecný rostlinopisec uvádí, že za základ pojmenování *kruhatka* vzal Presl slovo kruh, protože rostlina: „má okrouhlou čepel listovou, což je znak význačný a nápadný.“ (Machek 1954: 173)

O původu slova kruhatka se jinak mnoho nedozvíme, protože žádný z etymologických slovníků se o něm nezmiňuje.

10. 5 Jiná pojmenování kruhatky v češtině

Stejně jako neznáme původ slova *kruhatka*, není známo ani mnoho jiných pojmenování pro tuto rostlinu. Machek ve své knize uvádí pouze to, že u Reusse se objevuje také název *okruha*.

Ida Rystonová uvádí další dva názvy pro *kruhatku*, odvozené od latinského jména *Cortusa* – *kortuska*, *kortúza*. (Rystonová: 270) Podobný název je i ve slovenštině, zde se používá *kortúza*.

11. Lilie zlatohlavá (*Lilium martagon*)

Obr. 9 lilie zlatohlavá

11. 1 Popis rostliny

Lilie zlatohlavá je středně vysoká až statná, vonná a vytrvalá bylina, patřící do čeledi liliovitých (*Liliaceae*). Dorůstá výšky 30–150 cm. V zemi má zlatožlutou, šupinatou, vejčitou, asi 5 cm dlouhou cibuli, ze které vyhání lodyhu. Oblá lodyha rostliny je přímá, nevětvená, lysá až pýřitá, listnatá a zpravidla skvrnitá. Ve středu lodyhy vyrůstají listy ve dvou či třech víceméně dokonalých přeslenech, kdežto v dolní části a v horní části lodyhy jsou listy střídavé, přisedlé, směrem nahoru se zmenšující a přecházející v květenství v kopinaté listeny. Lilie kvete od června do srpna. Velmi ozdobné květy jsou stopkaté, velké, převislé, vonné a ve tvaru připomínající turban. Z květu vystupují dlouhé výrazné tyčinky a pestík. Květenstvím je 3–25květý řídký hrozen, rozkvétající postupně. Okvětní lístky jsou nachově červené, skvrnité a od báze obloukovitě zahnuté ven. Plodem je tobolka.[18]

Lilie zlatohlavá roste od nížin až do hor v celé Evropě až po jižní Skandinávii a vyskytuje se také ve většině mírného pásu severní Asie. Na východ zasahuje až do Japonska.[19] V České republice se objevuje spíše vzácně a především v chráněných oblastech. V Moravském krasu se vyskytuje především v bučinách, můžeme ji nalézt například v přírodní rezervaci Březinka (území rezervace se nachází severozápadně od obce Březina), U Brněnky (krasová plošina s drobnými škrapovými poli Hádecké plošiny patřící do Ochozských plošin) a Dřínová (zlomový svah údolí řeky Svitavy v geomorfologické jednotce

[18] HRON, František. *Rostliny strání, skal, křovin a lesů: kapesní atlas*. 1. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, s. 386; dále Hron.
[19] PILÁT, Albert. *Kapesní atlas rostlin*. 3. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964, s. 230; dále Pilát.

Babické plošiny mezi Adamovem a Babicemi nad Svitavou) i v národní přírodní rezervaci Habrůvecká bučina (území se nachází severně až severovýchodně od obce Josefov). (Chráněná území ČR: 690, 705, 695, 696)

Lilie zlatohlavá roste ve světlých hájích, v listnatých a smíšených lesích, v křovinách a v nivách od nížin až vysoko do hor. Velmi často se objevuje v bukových a suťových lesích. Rostlině se daří na výživných, vápnitých, humózních a dobře propustných půdách.

Lilie zlatohlavá patří k ohroženým druhům květeny České republiky pro svůj atraktivní vzhled. Chráněným druhem je například i v Polsku, Německu a ve Švýcarsku. Od pahorkatin po hory u nás roste také silně ohrožená lilie cibulkonosná (*Lilium bulbiferum*).

11. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století

Gebauerův Slovník staročeský uvádí pro pojmenování *lilie* oba rody, jak femininum, tak neutrum. Femininum *lilie*, *liliję* pochází ze staroněmeckého *lilje*, které je zároveň odvozováno z latinského *lilia*, což je plurál k *lilium* ‘lilie’. Pro příklad uvádí: „Jako *lylye* přěstkvúcie. Rtové Kristovi *liliji* sě přirovnávají.“ (Gebauer: II, 254)

Neutrum *liliovi* je kolektivum k *lilii*.

U adjektiva *liliový* jsou doklady: „Nade všecko *liliowe* kvietie. Listie *liliowe*. Z kořenie… *lilioweho*.“ (Gebauer: II, 254) Dalším adjektivem je *liliumový* uvedený i s ukázkou: „Anděl dva krásná věncě, jeden róžěný a druhý lylyumowy v rucě držieše.“ (Gebauer: II, 255)

Dále Gebauer uvádí heslo *lilium* mužského a středního rodu. „Jako *lylyum* bělúcí. Krásný květ mezi *lilium* krašší sě zdá.“ (Gebauer: II, 254–255)

Gebauer dále uvádí i hesla *liliję* ‘lilie’ a *lylye*.

Dalším heslem je také kolektivum *lilijie* ‘lilioví’.

Malý staročeský slovník uvádí heslo *lilium* ve významu *lilie* a adjektivum *liliumový* ‘liliový’. (MStčS: 125)

V Jungmannově Slovníku česko-německém je *lilie* zařazena k rostlinám česnekovitým, liliovitým. Je zde uvedeno několik příkladů, kde se pojmenování *lilie* objevuje: „Země okrášlena kwietem a *liliami*, Gako lilium mezi trnjm, ale tuto gmenuge mnoho *lilij*, neb mnoho gest ctnostj.“ (Jungmann: II, 328–329) Stejně jako u Gebauera se objevuje substantivum *lilium* (patrně ho má z Gebauera, protože je z Husových spisů). Dále uvádí dva druhy lilie i s latinskými názvy: *lilie cibulonosná* a *lilie zlatohlawá*. (Jungmann: II, 328–329)

Dále uvádí adjektiva *liliowitý* ‘něco, co je liliím podobné’ a *liliowý*: „Gako *liliowý* kwjtek kwěťte.“ (Jungmann: II, 329)

Objevuje se zde i adjektivum *liliumowý*.

Je zde uvedeno i substantivum *lilium* – „Obložen *liliumem* a Česky neumiem *lilium* gmenowati z Husových rukopisů.“ (Jungmann: II, 329)

František Štěpán Kott v Česko-německém slovníku zvláště grammaticko-fraseologickém uvádí u pojmenování *lilie* její druhy. Následně je zde uvedeno i adjektivum *liliový* s několika ukázkami: *liliový* sad, *liliový* květ a *liliový* olej. (Kott: I, 922)

11. 3 Podoba názvu v nové češtině

V Příručním slovníku jazyka českého je nejprve u hesla *lilie* uvedena charakteristika rostliny, jedná se o rostlinu z čeledi liliovitých (*Lilium*). Je to zahradní čistě bíle kvetoucí květina. Součástí hesla je i řada ukázek, ve kterých se *lilie* objevuje, například „Já vím, že jsou to pouhé klepy a ty žes nevinna jako *lilie*.“ (PSJČ: II, 593)

PSJČ uvádí i adjektivum *liliový* a adverbium *liliově*.

Dalším adjektivem je *liliovitý* ‘mající ráz lilie’ a adverbium *liliovitě*.

Ojedinělá jsou adjektiva *lilijný* a *liliální* ‘liliový, bílý jako lilie’ s adverbiem *liliálně*. Ojedinělé je rovněž expresivní deminutivum *liliátko*. (PSJČ: II, 593)

Slovník spisovného jazyka českého (SSJČ: II, 559) uvádí u hesla *lilie* stručný popis rostliny, dále jsou uvedeny dva druhy *lilie*: *lilie bělostná* a *lilie zlatohlávek*. *Lilie* se používá jako heraldický symbol, což je znak v podobě stylizovaného *liliového* květu. Květ *lilie* je vyobrazen zepředu a jsou vidět tři okvětní lístky, dva boční a jeden středový, který je vzpřímený. V heraldice představuje symbol čistoty, a proto bývá spojována s Pannou Marií, které podle legendy Boží posel snesl zlatou lilii. Známá je například bourbonská *lilie* a skautská *lilie*.

Dalšími hesly jsou adjektivum *liliový* a adverbium *liliově*.

Slovník spisovné češtiny uvádí substantivum *lilie* a adjektivum *liliový* (SSČ: 165).

Slovensky je *ľalia*, *laľuja*, *leľuja*.

11. 4 Původ slova

Etymologický slovník jazyka českého Holuba a Kopečného (Holub–Kopečný: 207) uvádí o původu slova to, že pojmenování *lilie* pochází prapůvodně z východních, orientálních jazyků.

Etymologický slovník jazyka českého Václava Machka uvádí, že se ve staré češtině objevovaly dvě varianty výrazu *lilie*. Jedná se o nesklonné *lilium* a počeštěné *lilie*, *liliję*. Obě pojmenování jsou převzata z řeckého *leirion* 'lilie'. *Lilium* se využívá dodnes pouze ve rčeních, jako je například čistý jako *lilium*. (Machek 1968: 333)

Stručný etymologický slovník jazyka českého uvádí, že pojmenování *lilie* pochází z latinského *lilium* a to je odvozováno z řeckého *leirion*, původu egyptského. (Holub–Lyer: 289)

Ani Český etymologický slovník Jiřího Rejzka neuvádí jinou informaci.

11. 5 Jiná pojmenování lilie v češtině

Elektronický slovník staré češtiny uvádí také heslo *zlatohlávek* (druhý název *lilie zlatohlavé*), rostlina zde má popsány květy, které jsou zlatožluté nebo zlatočervené, může se opět jednat například o *lilii zlatohlávek*, *kopíčko žluté* či *narcis žlutý*. Objevuje se zde také pojmenování *stohlávek* popsané jako rostlina, která má nápadné četné květy, snad se jedná opět o *kopíčko žluté* nebo *lilii zlatohlávek*.

Václav Machek v knize Česká a slovenská jména rostlin uvádí, že se *lilii zlatohlavé* ve staré době říkalo *zlatohlávek*, podobný název měla i polština – *złatogłów*. Obě slova jsou ve významu zlatohlavový, tj. „brokátový, že korunní plátky jsou jakoby z brokátu. Zlatohlav, pol. Złatogłów nebo złota głowa byl název nádherných, zlatem vyšívaných ženských čepců (Karłowicz, Sł. Gwar), od nich to jméno přeneseno na zlatem vyšívanou tkaninu zvanou jinde brokát.“ (Machek 1954: 266–267)

Ida Rystonová uvádí další názvy pro lilii zlatohlavou: *lilie zlatá*, *lilie zlatohlávek*, *zlatohlav*, *zlatohlavá lilie* a *zlatohlávek*. (Rystonová: 298–299)

Lidový název *lilie zlatohlavé* můžeme najít v Bartošově Dialektickém slovníku moravském, František Bartoš používá pojmenování *smetaník*.

Gustáv Reuss v Květeně Slovenska uvádí název *máselník*.

Miroslav Kálal ve Slovenském slovníku z literatúry aj nárečí používá jméno *máselnička*. (Kálal: 324) Podobné názvy se objevují i v jiných jazycích a vážou se k nim i obdobné pověry, například v polském nářečí je *másleszka* a *máslosz*. Machek udává, že v Holubyho Národopisném věstníku československém existuje svědectví, že se vykopané cibulky *máselničky* dávaly kravám před svatým Jiřím, aby potom měly žluté máslo. V ruštině se objevuje *maslo*, *maslenka*. Rusové dávali lilii zlatohlávek krávám, aby je čarodějnice neokrádaly o mléko. V ukrajinštině jsou podobná pojmenování *masljanka*, *masljanočka*. Ukrajinci dávali tuto *lilii* kravám, aby hodně dojily. (Machek 1954: 266)

Slovenské lidové jméno *kohúti hlas* má nejasný původ, stejně jako některé další názvy, které uvádí pro *lilii* Ida Rystonová: *jakubská hůl*, *lesní šarana*, *lilie jakubská*, *potřička*, *závojek* a *zlaté jablko*. (Rystonová: 298–299)

Rystonová dále uvádí i názvy *martagon*, *martagonka* odvozené od latinského *Martigenus* = dítě Martovo, nebo z latinského *Mars* = bůh války, a z řeckého *agon* = zápas. Věřilo se, že cibule přináší při požití úspěch v boji. (Rystonová: 299)

12. Lomikámen vždyživý (*Saxifraga paniculata*)

Obr. 10 lomikámen vždyživý

12. 1 Popis rostliny

Lomikámen vždyživý je středně vysoká vytrvalá a trsnatá bylina, patřící k čeledi lomikamenovitých (*Saxifragaceae*). Ze středu přízemní rozetky vyrůstá přímá, 10–30 cm vysoká lodyha, která je řídce porostlá střídavými, kopisťovitými listy, které jsou mnohem menší než přízemní listy. Úzké listy jsou na okraji pilovité, dužnaté a uspořádané v husté růžici.

„Mají totiž podél okraje na svrchní straně malinké jamky, přikryté s počátku vápenitými šupinkami, jež později ovšem opadávají. Na dně jamek je pletivo z tenkostěnných buněk, které je schopné vstřebávat do sebe vodu a odvádět ji dále do listu. Rosou nebo deštěm se smáčí svrchní strana listů, voda stéká k okraji a zatéká do jamek, jež úplně naplní, tak že vápenité šupinky nadzvedne. Tím dostává se listům vody přímo ze vzduchu, tak že rostlina není odkázána, jako jiné, pouze na vodu, kterou ze země dodávají kořeny. Když potom voda v jamkách klesne, byvši tenkostěnnými buňkami vstřebána, klesnou také vápenité šupinky a jamky uzavřou, zabraňujíce takto dalšímu, přílišnému vypařování.“[20]

Pro rostlinu je toto podivné zařízení velice výhodné, protože roste na suchých místech. Lomikámen kvete od června do července. Nahoře je lodyha porostlá žláznatými chlupy a rozvětvuje se v hrozen, jehož postranní osy jsou buď jednokvěté nebo 3–5květé vidlany a vijany. Úhledné květy mají bílé nebo nažloutlé, často na dolejšku nachově tečkované plátky. (Polívka 1900: II, 599) Plodem rostliny je téměř kulovitá tobolka, 3–6 mm dlouhá. Po

[20] POLÍVKA, František. *Názorná květena zemí koruny české II*. Olomouc: nákladem R. Prombergra, 1900–1904, s. 599; dále Polívka 1900.

odkvětu růžice odumírá. Druh je velice variabilní, co se týče velikosti i tvaru listů i v barvě korunních lístků. Z tohoto důvodu se rozeznává několik variet a forem. Často se pěstuje jako skalnička.

Rozšíření lomikamene vždyživého je v jižní Evropě především v horách, a to v Pyrenejích a Alpách. Ve střední Evropě je jeho výskyt i v nížinách. V České republice se objevuje v kaňonech řek a na skalách v pahorkatinách a v podhorských oblastech, v nížinách bývá vzácný. Jeho výskyt je v Českém krasu, Českém středohoří, na jihozápadní Moravě, v Hrubém Jeseníku, na Křivoklátsku a v okolí Prahy. (Kubát: 307) V Moravském krasu jej můžeme nalézt u vývěru říčky Punkvy. (Chráněná území ČR: 713) Polívka uvádí jeho výskyt i v údolí Sloupu, u Blanska a u Adamova. (Polívka 1900: II, 599) Lomikámen zahrnuje asi 300 druhů, v České republice se často vyskytuje ještě například lomikámen trojlaločný, cibulkatý a vstřícnolistý.

Rostlina roste převážně na skalách a skalnatých vápencových svazích a kamenitých sutích. Daří se jí na přímém slunci nebo v polostínu. Vyhovují jí mělké rendzinové půdy.

V České republice je tato rostlina řazena k ohroženým druhům květeny, podle zákona je dokonce silně ohroženým druhem. Chráněný je kvůli jeho malému výskytu na území České republiky z důvodu vázanosti na skalní stěny.

12. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století

Ze staročeských slovníků se *lomikámen* objevuje pouze v Elektronickém slovníku staré češtiny jako vysvětlení jména rostliny *tržebník*: *lomikámen* nebo jemu podobná rostlina.

V Jungmannově Česko-německém slovníku se objevuje substantivum *lomikamen*, tato rostlina patří do řádu lomikamenovitých (*saxifraga*). Dále jsou uvedeny jeho druhy i s latinskými názvy, například *lomikamen skropený*, *lomikamen wždyžiwý*, *lomikamen sněžný* a *lomikamen wstřjcnolistý*.

Jungmann uvádí i adjektivum odvozené od *lomikamene* – *lomikamenowitý* ‘k lomikamenu podobný’. (Jungmann: II, 348–349)

V Kottově Česko-německém slovník zvláště grammaticko-fraseologickém je také uvedeno heslo *lomikamen*.

12. 3 Podoba názvu v nové češtině

Příruční slovník jazyka českého (PSJČ: II, 625) uvádí heslo *lomikámen* a u něj zařazení k čeledi lomikamenovitých (*Saxifraga*).

Dále se zde objevuje heslo *lomikam*, které je označeno hvězdičkou a je u něj uveden příklad „Trhám petrklíč a koniklec, sasanku a lomikam.“ (PSJČ: II, 625)

Dalším adjektivem je heslo *lomikamenovitý*, které je vysvětleno jako příslušnost k čeledi rostlin prostoplátečných (*Saxifragaceae*).

Slovník spisovného jazyka českého uvádí heslo *lomikámen*, u nějž se nejprve objevuje pojmenování *lomikam*, které je označeno hvězdičkou stejně jako v PSJČ. Toto dnes nepoužívané jméno můžeme nalézt například u Aloise Jiráska a Jaroslava Vrchlického. *Lomikámen* je zde charakterizován jako drobná rostlinka s bílými nebo narůžovělými kvítky, rostoucí zpravidla na skalách, často vysazovaná jako skalnička. Dále je u něj uveden botanický rod rostliny a jeho dva druhy – *lomikámen vždyživý* a *lomikámen zrnatý*. (SSJČ: II, 576)

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost uvádí pouze popis rostliny a označuje ji jako rostlinu, která má drobné kvítky, a která roste na lukách nebo je pěstovaná ve skalkách. (SSČ: 167)

12. 4 Původ slova

Lomikámen je již jméno staročeské a je překladem latinského názvu, jenž je z latinského *saxum* ‘skála, balvan’ a *frangere* ‘lomit’. Pojmenování je odvozeno od míst, kde rostlina roste, a to na skalách a balvanech. Svůj název má také podle toho, že se některé druhy *lomikamene* používaly v lidovém léčitelství při léčbě močových kamenů, které se za pomoci této rostliny drobí nebo lomí na malé kousky. Lomikámen nebylo původně jménem jednoho rodu, nýbrž vztahovalo se na jistou domnělou vlastnost rodů několika. (Machek 1954: 97) „Lomikameny byliny od toho slovau, že kámen lomí, a jest jich množství. Neb téměř jednakaždá krajina své zvláštní lomikameny má, a u nás také v Čechách jest jich několik, a již některé, ač pod jiným jménem, vypsány jsau, a ještě vypisovati se a mnohé jiné byliny mezi Saxifragas, to jest lomikameny se počítají.“ (MatHáj: 293).

V Etymologickém slovníku jazyka českého Holuba a Kopečného je pojmenování *lomikámen* součástí hesla *lomiti*, kde je u něj pouze zmíněno to, že je složeninou podle latinského názvu *saxi-fraga*, kde je *saxum* ‘kámen’ a *frango* ‘lámu’. (Holub–Kopečný: 209)

Etymologický slovník jazyka českého Václava Machka se heslu *lomikámen* vůbec nevěnuje.

Stručný etymologický slovník jazyka českého Holuba a Lyera (Holub–Lyer: 292) popisuje *lomikámen* jako rostlinu rostoucí na kamenech a skalách, dále u něj uvádí, že se jedná o kalk z latiny.

Rejzkův Český etymologický slovník popisuje *lomikámen* jako luční bylinu s bílými květy. Její název je taktéž uveden jako kalk z latiny, ale oproti slovníku Holuba a Lyera není nazvána proto, že roste na skále, ale proto, že se její cibulky používaly v léčitelství k rozpouštění močových kamenů. (Rejzek: 348)

12. 5 Jiná pojmenování lomikamene v češtině

Václav Machek v knize Česká a slovenská jména rostlin uvádí název *lupkamen*, který se používal dříve a můžeme ho nalézt například u Rešela a v Dostálově Květeně. Dalším a téměř totožným pojmenováním je slovenské *lupkameň*, které používala Božena Němcová.

Dále Machek udává, že lidový název *kameníček* můžeme nalézt v knize Lidové názvy rostlin z Moravy Františka Čouky. Jedná se o obměnu starého *lomikámen*. (Machek 1954: 97)

Miroslav Kálal ve Slovenském slovníku z literatúry aj nářečí (1923) uvádí jako samostatný překlad z latiny pojmenování *skalolomec*. (Kálal: 607)

Všechny tyto názvy mají podobnou sémantickou motivaci jako *lomikámen*.

Dalšími lidovými názvy jsou *mejdlíčko* a *škrob*.

Ida Rystonová ve svém Průvodci lidovými názvy rostlin uvádí další názvy pro *lomikámen*: *kamejníček*, *kameník*, *lomikámen bílý* a *májový traňk*. (Rystonová: 304)

13. Měsíčnice vytrvalá (*Lunaria rediviva*)

Obr. 11 měsíčnice vytrvalá

13. 1 Popis rostliny

Měsíčnice vytrvalá je bylina dorůstající výšky 30–140 cm s plazivým oddenkem. Patří do čeledi brukvovitých (*Brassicaceae*). Lodyha rostliny je přímá, hranatá, roztroušeně bělavě chlupatá a nahoře větvená. Velké listy jsou řapíkaté, srdčité, nestejně špičatě zubaté, dlouze zašpičatělé a na rubu chlupaté. Dolní listy jsou vstřícné, horní střídavé, krátce řapíkaté a užší. Měsíčnice kvete od května do července. Květní hrozen je krátký a stopky jsou přímo odstálé, 10–15 mm dlouhé. Fialový kalich je 5–6 mm velký. Květní koruna je fialová nebo bledě až bělavě fialová, 15–20 mm velká, plátky jsou rozestálé. Plody jsou ploché, široce vejčitě kopinaté, na obou koncích špičaté šešulky. (Dostál 1989: I, 348)

Měsíčnice vytrvalá roste především ve střední a jihovýchodní Evropě, nalézt ji můžeme ale i ve Velké Británii, v Severní Americe nebo na Novém Zélandu. V České republice roste roztroušeně na celém území. V Moravském krasu roste v přírodní rezervaci Údolí Říčky (přírodní rezervace nacházející se jihovýchodně od obce Ochoz u Brna), U Výpustku (přírodní rezervace u jeskyně Moravského krasu Výpustek, v blízkosti Křtin) a v národní přírodní rezervaci Býčí skála (hluboko zaříznuté údolí mezi obcemi Habrůvka, Adamov a Josefov), Vývěry Punkvy (plošně největší a nejvýznamnější rezervace Moravského krasu rozprostírající se kolem údolního dna a svahů Punkevního žlebu s říčkou Punkvou a kolem jižní části Suchého a Pustého žlebu) a Jeskyně Pekárka (údolní svahy údolí vodního toku Říčky na Ochozské plošině, východně od obce Hostěnice). (Chráněná území ČR: 709, 706, 692, 712, 699)

Můžeme ji zpozorovat ve stinných (pod)horských a suťových lesích, kolem potoků a řek a v zarostlých roklích. Vyhovují jí vlhké, živné, zásadité, většinou vápenaté, volné, humózní, kamenité i hlinité půdy. (Dostál 1989: I, 348)

Měsíčnice vytrvalá je v České republice chráněna jako ohrožený druh kvůli svému již dlouhodobě řídkému výskytu na našem území. Chráněna je například i v Německu.

13. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století

Staročeské slovníky se o *měsíčnici* vůbec nezmiňují.

Josef Jungmann již v Slovníku česko-německém uvádí heslo *měsíčnice*.

V Kottově Česko-německém slovníku zvláště grammaticko-fraseologickém je u hesla *měsíčnice* uveden pouze jediný druh: *měsíčnice lesní* (*lunaria rediviva*). (Kott: I, 1005)

13. 3 Podoba názvu v nové češtině

Příruční slovník jazyka českého uvádí u hesla *měsíčnice* nejprve několik informací o *měsíčnici* jako pohádkové postavě. Teprve poté následuje pouze stručná poznámka o rostlině. Jedná se o rostlinu z čeledi křížatých (*Lunaria*). (PSJČ: II, 792)

V Slovníku spisovného jazyka českého je to opačně, rostlině je zde věnováno místa více než pohádkové postavě. Měsíčnice je popsána jako bylina se srdčitými, zašpičatělými listy, s hrozny růžově fialových nebo nachových květů. Dále následuje botanický rod a její dva druhy: *měsíčnice trvalá* a *měsíčnice roční*. (SSJČ: I, 1212)

Slovník spisovné češtiny neuvádí heslo *měsíčnice*.

Václav Machek v Českých a slovenských jménech rostlin uvádí, že Presl měl v Květeně české a Všeobecném rostlinopisci pojmenování *měsíčenka*.

U Rystonové nalezneme podobná pojmenování: *měsíčenka zostřená*, *měsíčinka* a *měsíčnice lesní*. (Rystonová: 332)

Podle českého názvu je utvořena slovenská *mesačnica*.

13. 4 Původ slova

V Etymologickém slovníku jazyka českého Holuba a Kopečného a také v Stručném etymologickém slovníku jazyka českého Holuba a Lyera se o *měsíčnici* žádnou informaci nedozvíme.

Václav Machek v Etymologickém slovníku jazyka českého neuvádí heslo *měsíčnice*. U hesla *měsíc* je zmíněna pouze pohádková postava *měsíčník*, stejně jako v Rejzkově Českém etymologickém slovníku, kde je u hesla *měsíc* uveden *měsíčník*, pohádková postava.

Podobný název je také v polštině, a to *miesiącznica* a v němčině *Mondviole*. Všechny tyto názvy se nejspíše vztahují k půlměsíčnímu tvaru semen a stříbrobílé blanité přehrádce, která může upomínat na měsíční záři. (Machek 1954: 65)

13. 5 Jiná pojmenování měsíčnice v češtině

V Preslově Rostlináři se pro *měsíčnici* objevuje název *lunatěnka*. Tato podoba se však neujala, ujala se až podoba, kterou má poprvé Sloboda, a to *měsíčnice*; pravděpodobně se jedná o lidový název.

Rystonová uvádí podobný český název – *lunárie*. (Rystonová: 332)

František Polívka v Názorné květeně zemí koruny české uvádí, že latinský název rostliny *Lunaria* je odvozen od latinského slova *luna* 'měsíc' a adjektiva *redivivus* 'znovu oživující', vzhledem k tomu, že je tato rostlina vytrvalá. (Polívka 1900: II, 126)

U Slobody najdeme také podivné pojmenování *postalina*, které má protějšek v polském *poczdal* z Berdauovy Flory tatranské. (Machek 1954: 65)

Ida Rystonová uvádí pro *měsíčnici vytrvalou* ještě další názvy: *fiola měsíčná*, *fiola měsíční*, *měsíční viola* (z německého *Mondviole*).

Další názvy, které Rystonová uvádí, mají co do činění s penězi. Je to proto, že oválné zbytky šešulek bez plodů připomínaly našim předkům platidlo: *Jidášův peníz*, *Jidášovy penízky*, *penízky*, *satanův tolar*. (Rystonová: 332)

14. Mochna jahodovitá (*Potentilla sterilis*)

Obr. 12 mochna jahodovitá

14. 1 Popis rostliny

Mochna jahodovitá dorůstá do výšky 5–15 cm. Tato vytrvalá rostlina patří k čeledi růžovitých (*Rosaceae*). Oddenek je výběžkatý a polodřevnatý. Lodyha je pýřitá a nežláznatá. Listy rostliny jsou trojčetné, široce obvejčité, vroubkovitě pilovité, uťaté, na líci roztroušeně pýřité, na zeleném na rubu hedvábitě plstnaté. Mochna kvete od dubna do května. Vrcholičnaté květenství obsahuje 1–3 květy. Ušty kalichu jsou vejčitě kopinaté, uvnitř žlutozelené. Ušty kalíšku jsou kopinaté, 2x kratší než kalichu. Květní koruna je dlouhá 5 mm, bílá, o málo delší než kalich. Nitky jsou nerozšířené a lysé. Plodem je souplodí drobných nažek. (Dostál 1989: I, 448)

Mochna roste především v západní a místy i v jihovýchodní Evropě. V České republice je známa pouze ze tří míst, naleznout ji můžeme na Prostějovsku u Slatinic, dále u Valtic a v Moravském krasu. František Polívka se o jejím výskytu na Moravě V Názorné květeně zemí koruny české nezmiňuje. (Polívka 1900: II, 506) V Moravském krasu byla nalezena například v převisu skalní stěny přímo nad Punkevní jeskyní. (Balák 2003: 106)

Místy jejího výskytu jsou světlé dubové a habrové lesy, křoviny, lesní lemy a světliny v bučinách. Mochna jahodovitá je druhem propustných, živných, humózních, kamenitých až hlinitých, vlhčích půd s vyšším obsahem dusíku. (Dostál 1989: I, 448)

V České republice je tato rostlina kriticky ohroženým druhem květeny kvůli ústupu jejího výskytu na území České republiky, proto musí být chráněna. Na Slovensku je hodnocena jako druh pravděpodobně vyhynulý.

14. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století

Staročeské slovníky uvádí několik hesel, jejichž součástí je pojmenování *mochna*. Elektronický slovník staré češtiny uvádí heslo *čistec*, což je léčivá rostlina s čistivými účinky, pravděpodobně *čistec*, *mochna* aj. Dalším heslem je *črvec*, jedná se o bylinu, která z těla vypuzuje „črvy“, patrně se jedná o *drobýšek*, *mochnu nebo bolševník*. *Mochna stříbrná* se objevuje u hesla *grošík*, který je zde popsán jako rostlina se stříbrně chlupatým listím.

Staročeský slovník uvádí heslo *nátržník* popisující jiný druh *mochny*, a to *mochnu nátržník*. (StčS: 314) Další hesla obsahující *mochnu* se týkají *mochny plazivé* neboli *pětilístku* a s ním souvisí i pojmenování *nežtovičné kořenie*, *nežtovné kořenie*, **pentafilon*, *pětilist*, *pětilistec*, *pětilístek*, *pětilisticě*, *pětiprst*, *pětiprsta*, *pětiprstec* a *pětiprsticě*. (StčS: 920, 140, 156, 157)

Josef Jungmann v Slovníku česko-německém popisuje *mochnu* jako růžovitou rostlinu z čeledi mochnovitých. Dále uvádí její druhy i s latinskými názvy, například *mochna střjbrná*, *mochna zlatá* nebo *mochna prostřednj*.

Dále uvádí adjektivum *mochnowitý* ‘k mochně podobný’, poté ještě následuje informace, že rostliny *mochnovité* patří k čeledi řádu růžovitého. (Jungmann: II, 487)

V Kottově Česko-německém slovníku zvláště grammaticko-fraseologickém není o *mochně* nikde zmínka.

14. 3 Podoba názvu v nové češtině

V Příručním slovníku jazyka českého se o *mochně* dozvídáme, že se jedná o rostlinu z čeledi růžovitých (*Potentilla*). Dále jsou zde uvedeny její druhy, příkladem můžou být *mochna plazivá*, *mochna jarní* a *mochna husí*. (PSJČ: II, 925)

Dále je uvedeno také adjektivem *mochnový*, odvozené od *mochny*.

Slovní spisovného jazyka českého popisuje *mochnu* jako bylinu s dělenými listy a žlutými, zřídka bílými květy (*Potentilla*). Heslovou charakteristiku také doplňují některé její druhy: *mochna husí*, *mochna stříbrná* a *mochna nátržník*. (SSJČ: III, 120)

Slovník spisovné češtiny popisuje *mochnu* jako bylinu, která má složené listy a žluté nebo bílé květy. (SSČ: 186)

14. 4 Původ slova

Etymologický slovník jazyka českého Holuba a Kopečného uvádí, že pojmenování *mochna* je od Presla a název pochází z ruského *mochnátyj* ‘huňatý, vlásnitý’. (Holub–Kopečný: 229)

Podobně Machek v Etymologickém slovníku jazyka českého uvádí, že se jedná o Preslovo přejetí z ukrajinského názvu *mochna*, kde se jedná o *mochnu plazivou*. Dále udává, že podle Zubatého souvisí pojmenování *mochna* se slovem *mech* (r. *mochnatyj* ‘huňatý, chlupatý’), protože *mochny* jsou plstnaté. (Machek 1968: 372)

Stejný výklad uvádí i Stručný etymologický slovník jazyka českého Holuba a Lyera (HOLUB–LYER: 319) a Český etymologický slovník Jiřího Rejzka. (Rejzek: 386)

14. 5 Jiná pojmenování mochny v češtině

Machek v knize Česká a slovenská jména rostlin uvádí několik druhů *mochny*, ale o *mochně jahodovité* se nezmiňuje.

Ida Rystonová uvádí pro *mochnu jahodovitou* pojmenování *mochna bílá*, protože má bílé květy a její listy jsou podobné jahodníku. (Rystonová: 338)

15. Okrotice červená (*Cephalanthera rubra*)

Obr. 13 okrotice červená

15. 1 Popis rostliny

Okrotice červená je vytrvalá bylina, která dorůstá výšky 25–70 cm. Patří do čeledi vstavačovitých (*Orchidaceae*). Přímá, štíhlá lodyha rostliny je často zprohýbaná, v horní části je i se semeníky žláznatě pýřitá. Tmavozelené listy jsou široce kopinaté, lysé, na vrcholu dlouze ostře zašpičatělé a odstálé od lodyhy. Rostlina je velmi závislá na mykorhize[21]. Okrotice červená kvete od května do června. Květy rostliny jsou velké, tmavě růžové až červené, vzácně se můžou objevit i bílé nebo žlutobílé, za květu jsou pootevřené. Květenství mívá obvykle 2–10 květů. Plodem je zelená tobolka. (Dostál 1989: II, 1425)

Rostlina se vyskytuje například v Anglii, Belgii, ve Středomoří, ale také na Kavkazu, Kypru a v severní Africe. V České republice roste na Křivoklátsku, v Českém krasu, v Posázaví a kolem Brna. V Moravském krasu se nachází v severní a částečně ve střední části Moravského krasu, v bukových a bukojedlových porostech. Vzácně roste i v přírodní rezervaci Čihadlo (zlomový svah Ochozské plošiny jihovýchodně od obce Babice nad Svitavou) a U Výpustku (přírodní rezervace u jeskyně Moravského krasu Výpustek, v blízkosti Křtin). (Chráněná území ČR: 671, 694)

Okrotice se vyskytuje na světlých místech, křovinatých stráních, v hájích, v sušších hájích a listnatých lesích, v lesostepích, často na vápnitých, humózních, zásaditých, písčitohlinitých a svěžích půdách. (Dostál 1989: II, 1425)

Protože se okrotice červená vyskytuje v České republice roztroušeně, místy vzácně a někde vůbec, je zařazena k silně ohroženým druhům květeny České republiky a přísluší jí

[21] Mykorhiza je symbiotické soužití hub s kořeny vyšších rostlin, které je prospěšné pro houby i pro rostliny.

ochrana. Ohrožení spočívá také v tom, že lidé si ji z volné přírody odnášejí do svých zahrad, kde rostlina následně umírá, protože jí chybí ona mykorhiza. Chráněna je i v jiných zemích, například v Polsku a na Ukrajině.

15. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století

Ve staročeských slovnících o *okrotici* není žádná informace.

Také Josef Jungmann v Slovníku česko-německém se o hesle *okrotice* nikde nezmiňuje.

V Kottově Česko-německém slovníku zvláště grammaticko-fraseologickém jsou u hesla *okrotice* zmíněny jenom její druhy: *okrotice červená*, *okrotice bělavá* a *okrotice mečolistá*. Vedle českých názvů jsou uvedeny i latinské názvy. (Kott: II, 358)

15. 3 Podoba názvu v nové češtině

Příruční slovník jazyka českého uvádí pouze příslušnost *okrotice* k čeledi vstavačovitých. (PSJČ: III, 1028)

Ve Slovníku spisovného jazyka českého je *okrotice* popsána jako vstavačovitá lesní bylina s bílými nebo růžovými květy v hroznu, dále je uveden botanický rod rostliny a její dva druhy: *okrotice bílá* a *okrotice dlouholistá*. (SSJČ: III, 538)

Slovník spisovné češtiny neobsahuje heslo *okrotice*.

Ve slovenštině je nyní *vtáčia prilba*.

15. 4 Původ slova

Václav Machek v knize Česká a slovenská jména rostlin (Machek 1954: 296) uvádí, že pojmenování *okrotice* poprvé použil Presl ve Všeobecném rostlinopisci. Machek popisuje, že Presl název rostliny *okrotice* utvořil pravděpodobně ze staročeského *okrota* ‘koule, sphaera’, jež uvádí Staročeský slovník (StčS: 417) z památek 15. století (Slovník Klementinský 2a aj.) a také Jungmann. *Okrotice* je tedy rostlina, která nese v květu kouli, neboli kulovatý prašník na krátké stopečce. K tomu se vztahuje i její vědecký název složený z řeckého κεφαλή = hlava + ανθήρα = prašník, vzhledem k volné, stopečkaté, na vrcholku spočívající tyčince. (Polívka 1902: IV, 277)

Jinak o *okrotici* není zmínka v žádném z etymologických slovníků češtiny.

15. 5 Jiná pojmenování okrotice v češtině

Před pojmenováním *okrotice* ve Všeobecném rostlinopisci se v Květeně české objevuje název *kulatička*.

U Slobody najdeme také pojmenování *stříž* a *ostříž* s domněnkou, že se jedná o lidové názvy.

Ida Rystonová se ve své knize Průvodce lidovými názvy rostlin o *okrotici červené* nezmiňuje, uvedenou má pouze *okrotici bílou*.

16. Pcháč bělohlavý (*Cirsium eriophorum*)

Obr. 14 pcháč bělohlavý

16. 1 Popis rostliny

Pcháč bělohlavý je dvouletá, statná a silně ostnitá bylina, patřící k čeledi hvězdnicovitých (*Asteraceae*). Kořen rostliny je silný a vřetenovitý. Přímá lodyha je silná, vlnatá a dlouhá zhruba 50–150 cm, po celé délce je listnatá, bez trnů a v horní části větvená. Listy jsou v obrysu podlouhle vejčité. Přízemní listy jsou řapíkaté, peřenosečné, úkrojky jsou kopinaté, podvinuté, s koncovým 5–15 mm dlouhým ostnem a často jsou vzpřímené. Lodyžní listy jsou ouškatě přisedlé, nesbíhavé a všechny jsou na líci krátce štětinkatě chlupaté, na rubu jsou tence pavučinaté až běloplstnaté. (Dostál 1989: II, 1073) Pcháč kvete od července do září. Jednotlivá květenství rostliny tvoří velké a úhledné kulovité úbory na konci větví, které můžou mít průměr zhruba 5–7 cm. Trubkovité květy s dlouhými cípy jsou nachové. Plody jsou podlouhlé, až podlouhle vejčité, smáčklé, hladké, dole zaoblené, nahoře zúžené a uťaté nažky, věnčené dlouhým, opadavým, špinavě bílým, víceřadým chmýrem, jenž snadno od zralé nažky opadává. (Hron: 384)

V České republice se pcháč bělohlavý vyskytuje roztroušeně pouze v teplejších oblastech, nejčastěji v Českém krasu, v Beskydech, v Polabí a v Javorníkách. Můžeme jej nalézt i na pastvinách Velké a Malé Fatry a ve vápencových částech Alp. V Moravském krasu se vyskytuje na slunných travnatých stráních, největší lokalitu v celé České republice má právě na Vilémovické stráni. (Balák 2003: 105)

V České republice roste 13 druhů pcháče, jedná se například o pcháč bahenní, pcháč panonský, pcháč různolistý a pcháč zelinný.

Velmi často roste na pastvinách, pasekách, suchých loukách, kamenných stepích, na výslunných travnatých stráních a v sadech i světlých lesích. Vyhovují mu suché, těžší a na živiny chudší půdy.[22]

Pcháč bělohlavý je řazen Červeným seznamem ČR mezi ohrožené druhy květeny. Je potřeba jej chválit kvůli ústupu jeho výskytu na našem území.

16. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století

Elektronický slovník staré češtiny heslo *pcháč* sice neuvádí, ale objevují se v něm názvy jiných rostlin, jejichž součástí jsou pichlák, bodliny a podobně. V jejich definici se termín *pcháč* jako název rostliny objevuje.

Slovník česko-německý Josefa Jungmanna uvádí heslo *pcháč* a popisuje jej jako rostlinu z čeledi pcháčovitých. Pro příklad uvádí: „Bodá geg wšudy swědomj gako ostré pcháčj.“ (Jungmann: III, 77)

Kottův Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický uvádí heslo *pcháč* a u něj rod *cirsium* a vyjmenovává jeho druhy; jedná se například o *pcháč šedý*, *pcháč potočný* a *pcháč tatarský*. (Kott: II, 545)

16. 3 Podoba názvu v nové češtině

Příruční slovník jazyka českého uvádí pod heslem *pcháč* lidový popis této rostliny, pojednává o ní jako o pichlavé rostlině, kterou může být například bodlák. Dále je uveden rod rostliny z čeledi složnokvětých (*Cirsium*) a několik příkladů, kde se tento název vyskytuje: „Přešla i opožděnou fialku celou už vybledlou sluncem pod ostrými *pcháči* pupavy. Obrůstaly patu hory chomáče velikých *pcháčů*.“ (PSJČ: IV, 233)

Václav Machek v knize Česká a slovenská jména rostlin uvádí, že pojmenování *pcháč* je lidovým názvem na Moravě, značí zde rod *Cirsium* i *Carduus* ‘bodlák’. (Machek 1954: 255)

František Horečka uvádí v Nářečí na Frenštátsku nářeční názvy *pchač*, *pichač*, *pichľač* a *pichľak*. Podobně Rystonová připojuje k *pcháči* názvy *pícháč* a *pichláč*. (Rystonová: 408)

V knize Miroslava Kálala – Slovenský slovník z literatúry aj nárečí je uveden podobný název, a to *picháč*. (Kálal: 465)

Jozef Pikula v knize Slovenské názvy rostlín uvádí obdobné pojmenování *pichľiač*.

[22] FAUSTUS, Luděk a František POLÍVKA. *Botanický klíč: klíč k určování 1000 nejdůležitějších cévnatých rostlin*. 1. vydání, v ČSSR 20. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1976, s. 146; dále Faustus–Polívka.

U adjektiva *pcháčový* je v PSJČ uveden doklad: „Vzduchem táhl dech lučin, svítících lucerničkami *pcháčovými*.“ (PSJČ: IV, 233)

Je tu také substantivum *pcháčí* ‘bodláčí’: „Na pastvišti jen *pcháčí* a rokytové křoví prorůstalo. Strakaté *pcháčí* kvete takovým červeným [květem]. A dyž to odkvete, pchá to.“ (PSJČ: IV, 233)

Slovník spisovného jazyka českého popisuje *pcháč* jako bylinu podobnou bodláku s úbory červených nebo žlutavých kvítků, její botanický rod je *Cirsium* a vyjmenovává dva druhy – *pcháč oset* a *pcháč bezlodyžný*. Dále také uvádí, že se jedná o lidový název různých pichlavých rostlin všeobecně. Třetím bodem je nářeční pojmenování *pcháče* a to je *trn* či *bodlina*. (SSJČ: IV, 98)

Dále je zde, jako v PSJČ, uvedeno i neutrum *pcháčí* ‘*bodláčí*’.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (SSČ: 269) popisuje *pcháč* jako rostlinu, která má pichlavé listy a fialové květy uspořádané v malých úborech.

16. 4 Původ slova

Původ pojmenování *pcháč* odvozujeme od slovesa *pchať* ‘píchati’ (< *pьcahti).

Etymologický slovník jazyka českého Holuba a Kopečného se sice o pojmenování *pcháč* nezmiňuje, ale uvádí heslo *píchati* a u něj sloveso *pcháti*. Staročesky je také *pšíti* a jihočesky *upšít se* ‘píchnout se např. do prstu jehlou, uhodit se’. (Holub–Kopečný: 272)

Pouze v Etymologickém slovníku jazyka českého Václava Machka je pojmenování *pcháč* zmíněno, ale opět ne samostatně, ale pod heslem *pcháti*. Zde je u něj uvedeno hanácké *pchat -ť* ‘v boku mne pchá’ i moravskoslovenský název *pchál'*, což je rostlina rodu *Cirsium*, popřípadě i jiná pichlavá rostlina, například bodlák. Sloveso *pcháti* ‘píchati, bodati’ je odvozeno od **pik-sa-ti*. Po změně ks > ch vzniklo *pichati*. Se změnou ch > šk vzniklo *pškát* ‘píchati, bodati’. Se zdloužením ь > i je obecné *píchati*, *napichovati*. (Machek 1968: 447-448)

Stručný etymologický slovník jazyka českého Holuba a Lyera se o *pcháči* a slovese *pchát* zmiňuje stručně pod heslem *píchati*. *Pchát*, s oslabenou střídou **pъch-*, je nářeční podobou slovesa *píchati*. (Holub–Lyer: 372)

Český etymologický slovník Jiřího Rejzka neuvádí pojmenování *pcháč*.

16. 5 Jiná pojmenování pcháče v češtině

Ve Staročeském slovníku se vyskytuje heslo *oset*. Je to pichlavá rostlina rostoucí jako plevel v obilí, což je popis pro *pcháč oset* (*Cirsium arvense*). Na jeho pichlavost upozorňuje ukázka z bible Drážďanské (též Leskovecké): „Bude [mráz] ostr jako *ofet*.“ (StčS: 623)

V našich nářečích se objevuje také *oset*, o kterém se zmiňuje František Bartoš v Dialektickém slovníku moravském (Bartoš: I, 265) a Eduard Peck v knize Jména a význam některých rostlin v národním podání lidu valašského.

Dalším názvem je pojmenování *voset* z knihy Františka Václava Peřinky Na Znojemsku sebrané doplňky Bartošova Dialektického slovníku moravského.

V knize Nářečí na Frenštátsku Františka Horečky se objevuje pojmenování *osti*.

František Čouka v Lidových názvech rostlin z Moravy má taktéž *(v)ostí*.

Josef Ľudevít Holuby v knize Rostlinné domáce lieky a povery slovenské uvádí jméno *vôst*.

Miroslav Kálal ve Slovenském slovníku z literatúry aj nárečí uvádí podobné názvy *vosták* a *octák*. (Kálal: 778)

Pojmenování *oset* se obyčejně používá pro *cirsium arvense*. Polština má také *oset*, ukrajinština *osot*, ruština *osót*. Všechny tyto názvy jsou původně od **osъtъ*, které bylo příbuzné s os-trý, os-ina, název od pichlavosti.

V Elektronickém slovníku staré češtiny se objevuje heslo *bodlák*, ve kterém je *pcháč* obsažen. *Bodlák* je botanicky pichlavá rostlina s ostny na listech, jedná se zvláště o *bodlák* (*Carduus*) nebo také *trnovec* (*Paliurus*).

Ve stejném slovníku se také objevuje heslo *třbuchan* vysvětlené jako pichlavá rostlina a *pcháč*.

Další název pro *pcháč* ještě je *štěrbák*. Jedná se sice o rostlinu *Cichorium evdivia*, ale označuje i jiné podobné rostliny. Staročeský a nářeční název je *šč(e)rbák*. Polština má *szczerbak*, ukrajinština *ščerbak* a srbochorvatština *štrbka*. Název pochází od **ščrba* ‘výlomek, vyštípenina, vytrženina’. (Machek 1968: 624)

17. Sasanka lesní (*Anemone sylvestris*)

Obr. 15 sasanka lesní

17. 1 Popis rostliny

Sasanka lesní je druh rostliny patřící do čeledi pryskyřníkovitých (*Ranunculaceae*). Rostlina dorůstá výšky asi 15–45 cm. Lodyha této vytrvalé byliny je přímá, nevětvená, řídce listnatá, chlupatá, vyrůstá ze středu růžice a obvykle je ukončena jedním velkým, dlouze stopkatým, oboupohlavným a pravidelným květem. Přízemní listy jsou řapíkaté s čepelemi dlanitě 3–5dílnými, jejich kosočtverečné úkrojky jsou dvoj- až trojlaločné. Lodyžní listy jsou soustředěny pouze pod květem v jediném přeslenu tří řapíkatých listů, jejichž pětidílné čepele mají podlouhlé kopinaté úkrojky, jež jsou zastřihovaně zubaté. Sasanka kvete od konce dubna do června. Okvětní lístky jsou široce vejčité, po obou stranách bílé, na horní straně lysé a na vnější straně plstnatě chlupaté. Okvětí uzavírají početné tyčinky a pestíky. Po odkvětu se vytváří souplodí bíle dlouze vlnatě huňatých nažek, které jsou roznášeny větrem, vodou nebo zvířaty daleko od rostliny. (Hron: 366)

Rostlina roste roztroušeně v mírných lesostepních oblastech Evropy a Asie. Sasanek je známo asi 150 druhů, z toho v České republice rostou 3 druhy – sasanka hajní, pryskyřníkovitá a lesní. Sasanku lesní můžeme v České republice najít například u Krumlova, Strakonic a v okolí Prostějova a Svitav. (Dostál 1989: I, 252) V Moravském krasu ji můžeme nalézt v dubových a habrových lesích a také v nejsevernějších částech krasu na osluněných skalních hranách žlebů. (Chráněná území ČR: 671)

I když má sasanka lesní ve jménu adjektivum lesní, v lese se příliš často nevyskytuje. Pokud ale přece, jde převážně o světlé listnaté lesy s travinným podrostem nebo o paseky.

Typickými místy jejího výskytu jsou stepní nebo křovinaté stráně a háje, nejčastěji roste na vápencovém či opukovém podkladu. (Hron: 366)

Dříve bývala tato rostlina na jižní Moravě a také v Čechách poměrně častá, ale v současné době je v České republice silně ohroženým druhem, a proto musí být chráněna zákonem. Chráněna je například také ve Francii a Švýcarsku.

Sasanka lesní je stejně jako všechny ostatní druhy sasanek jedovatá. Při požití může způsobovat vážné problémy, například kožní a žaludeční podráždění, pálení v ústech a v krku, nevolnost, zvracení s krví a průjem. V dřívější době se jejího jedu využívalo v léčitelství kupříkladu při léčbě ochrnutí, záduše, ochablosti zraku, a to většinou ve formě obkladů a koupelí. Také se používala k léčení zánětu očí, závrati, nadýmání, průjmu i kataru plic. Ale pro vážné vedlejší účinky se sasanka v dnešní době v léčitelství nepoužívá.

17. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století

Ve staročeských slovnících se název *sasanka* nikde nevyskytuje. Václav Machek uvádí, že tato rostlina nemá starobylá jména, protože pro hospodáře ani lékaře nebyla potřebná a neměla pro ně žádný význam. Poprvé se objevuje teprve v Preslově Všeobecném rostlinopisci. (Machek 1954: 47)

Jungmann se ve Slovníku česko-německém o *sasance* nezmiňuje.

František Štěpán Kott v Česko-německém slovníku zvláště grammaticko-fraseologickém uvádí heslo *sasanka* a u ní její druhy: *sasanka žlutá* a *sasanka pryskyřníkovitá*, poté následuje i jejich latinské pojmenování.

Dále Kott uvádí ještě adjektivum *sasankovitý* i s latinským názvem *anemoneae*. (Kott: III, 265)

17. 3 Podoba názvu v nové češtině

V Příručním slovníku jazyka českého se objevuje heslo *sasanka* a dále derivát ve tvaru adjektiv: *sasankovitý* a *sasankový*. Rostlina je zde popsána jako jarní květina bíle nebo žlutě kvetoucí. Za tímto vysvětlením jsou použity příklady z literárních děl, ve kterých se dané heslo vyskytlo. Například „Prokvétají [lesy] blatouchy, sasankami a petrklíči. Na vysokých stvolech zakvítá už bílá sasanka.“ (PSJČ: V, 58)

Ve Slovníku spisovného jazyka českého je uvedeno heslo *sasanka*. Stejně jako v PSJČ se zde objevuje krátký popis rostliny, její latinský název a dva rody *sasanky – hajní* a *japonská*. (SSJČ: V, 261)

Dalším heslem je *sasankovec*, což je polyp příbuzný *sasance*.

Následně je uvedeno také adjektivum *sasankový* ve spojení *sasankový květ*. (SSJČ: V, 261)

Slovník spisovné češtiny uvádí pouze heslo *sasanka* s krátkou charakteristikou rostliny, jedná se o hájovou jarní bylinu s bílými nebo žlutými květy. (SSČ: 377)

17. 4 Původ slova

Latinský název sasanky – *Anemone* byl odvozen z řeckého slova *anemos* 'vítr'. To proto, že květy *sasanek* velmi citlivě reagují na závan větru něžným chvěním. Vladimír Svoboda kdysi napsal: „Viděl jsem sasanku – větrničku, tančila v pasece na sluníčku. Jaro že tady, na květném voze, radostí tančila na jedné noze."[23]

Holubův a Kopečného Etymologický slovník jazyka českého pouze uvádí, že původ slova je nejasný a není doloženo ani v Jungmannově Slovníku česko-německém.

Etymologický slovník jazyka českého Václava Machka uvádí, že v češtině je název vyložen asi od Slobody a Opize (1852) a že jej zavedl právě Sloboda z polštiny, kde rovněž znamená *anemone* jako v češtině. U Lindy je to ale jen *ocún* (*Colchicum*). (Machek 1968: 537–538)

Toto jméno nabylo přejetím ze staré řečtiny do praslovanštiny podoby *sъsъnъ*, *sъsьnъ* nebo *sъsenъ* a z těchto podob poté vznikly jednotlivé formy hláskovými asimilacemi a rozšířením o nové přípony (moravské *sesí* koniklec ze **sesьje*). Změnu významu vykládá Duridanov (SьLehr: 81n) tím, že některé druhy *sasanek* se pěstují jako okrasné.

Název *sasanka* je doložen i v dalších jazycích. V polštině je též *sasanka*, v srbochorvatštině *sása*, obojí ve významu koniklec z rodu *Pulsatilla*. V bulharštině je *săsan* i *săsănka*. Duridanov (SьLehr: 81n) spojuje toto slovo například se staroegyptským *s-šš-n* (*s-š-n*) 'lotos', nebo s arabským *susan* – 'lilie' i perským *susän* 'lilie, kosatec'.

Po vokalizaci jerů se v ruštině a bulharštině v lidové etymologii spojila slova se *sъnъ* 'spánek', neboť tyto rostliny se dávají dětem do kolébek, aby se jim lépe spalo. V bulharštině má navíc ještě název pro koniklec zakončení na *-kotka* neboli *-kočka* (*săn-săn-*, *săn-*, *san-*, *sin-săn-*, *săsăn-*, *sasan-*, vždy + *-kotka*) asi spojené asociací se *sen*. Pravděpodobnější ale je, že *-kotka* je od psl. *kotъ* 'kočka', protože některé druhy konikleců jsou hustě pokryty chloupky, které můžeme připodobnit našim kočičkám vrbovým. (Machek 1968: 537–538)

[23] VĚTVIČKA, Václav. Jarní rozjímání o sasankách. In: *iReceptář* [online]. 10. 3. 2013 [cit. 2014-07-24]. Dostupné z WWW: http://www.ireceptar.cz/zahrada/okrasna-zahrada/jarni-rozjimani-o-sasankach/.

Původ slova *sasanka* je ve Stručném etymologickém slovníku jazyka českého Holuba a Lyera vyložen pouze jako nejasný.

Český etymologický slovník Jiřího Rejzka uvádí, že je název přejat asi z polského *sasanka*, dále také Rejzek uvádí, že se v srbštině a chorvatštině objevuje *sása žúta*, v bulharštině *sǎsǎnka* a v nářečí slovinštiny *časa* téhož významu. Slovo také označuje jako nejasné. Následně je také uvedeno slovní spojení s arabským *susan* 'lilie', řecké *soũson*, perské *susän*. (Rejzek: 562–563)

17. 5 Jiná pojmenování sasanky v češtině

Doktor Petr Ondřej Mathioli *sasanku* ve svém Herbáři, přeloženém Tadeášem Hájkem z Hájku, nazývá *růžička* aneb *mák polní*. To ale nejsou skutečné názvy, jsou to pouhé překlady německého *Windrösslein*.

Jan Svatopluk Presl *sasanku* ve své Květeně české nazývá *pohanina*. Název *pohanina* je ve Staročeském slovníku popsaný jako název kulturní rostliny, rozšířené u nás z pohanských zemí, další názvy jsou také *pohanka* (*Fagopyrum*) nebo *černucha* (*Nigella*). (StčS: 440) U Kosmáka je doloženo také *pohoněnka*. Jméno pochází asi od toho, že bylinka se i při nejslabším větérku ohýbá a kývá sem a tam. (Machek 1954: 47)

Václav Machek ve své knize Česká a slovenská jména rostlin uvádí tato lidová pojmenování: *konopka*, *kozí dřist*, *žabí kvítka* a *soplánka*. (Machek 1954: 47)

U názvu *konopka*, z ukrajinského *konopeńka*, který je uveden z Bartošova Dialektického slovníku moravského, není znám důvod. Patrně jde o bezdůvodnou záměnu názvů rostlin, která je u lidových názvů častá.

Kozí dřist můžeme srovnat s polským výrazem *kozidrzyst*, *kuři dřistka* či *kozi brada*; *brada* je zde eufemisticky využita místo *dřistka*.

V Bartošově Dialektickém slovníku moravském se také objevuje pojmenování *žabí kvítka*, na Humpolecku je tento název znám jako *slepičí puška* a na Pelhřimovsku jako *slepičí mor*. (Machek 1954: 48)

Matouš Béňa ve své knize Byliny v poezii a praxi slovenského lidu zmiňuje pro *sasanku* pojmenování *soplánka*, které ale také řadí k *zapalici* (*Isopyrum*), se kterou má jistou hláskovou podobnost její slovenské lidové jméno *sopľačka*. Tento název je odvozen od slova *sopel* 'nosní hlen', protože nať rostliny velmi rychle odumírá v hlenovitou hmotu.

Všechny tyto názvy jsou hanlivé, pejorativní; příčinou je patrně už zmiňovaná skutečnost, že jde o rostlinu pro člověka nedůležitou, tedy podřadnou.

Ida Rystonová uvádí ve svém Průvodci lidovými názvy rostlin další názvy: *polský mák* a *sasankovka lesní*. (Rystonová: 489)

Latinským názvem *Anemone* může být inspirováno i pojmenování *větrnička* nebo *větrnice* ‘rostlina citlivě reagující na vítr’.

18. Střevíčník pantoflíček (*Cypripedium calceolus*)

Obr. 16 střevíčník pantoflíček

18. 1 Popis rostliny

Střevíčník pantoflíček je vytrvalá, středně vysoká, oddenkatá rostlina, patřící k čeledi vstavačovitých (*Orchidaceae*). Lodyha rostliny je přímá, pýřitá a jednoduchá, dole šupinatá, nahoře řídce listnatá, až 50 cm vysoká. Listy jsou vejčité až podlouhle široce kopinaté. Z dolní části lodyhy vyrůstají 1–2 malé listy, výše rostou 2–4 větší listy. Listy dorůstají délky až 15 cm, na okraji a žilkách jsou brvité. Střevíčník kvete od května do června. Díky svým ozdobným květům patří mezi nejkrásnější orchideje České republiky. Okvětní lístky jsou hnědě červené. Zlatožlutý vydutý pysk, červeně kropenatý, má na květu tvar pantoflíčku (odtud název rostliny) a uvnitř červené tečky. Na jednom stonku zpravidla vyrůstá jeden květ, bývají ale i dva nebo čtyři. Plodem rostliny je podlouhlá jednopouzdrová tobolka, která obsahuje četná drobounká, nedokonale vyvinutá semena. U nichž není vyvinuto embryo. (Hron: 360)

Střevíčník pantoflíček patří k tzv. xenogamickým rostlinám. To znamená, že k opylení květu a k dalšímu vývoji plodu musí dojít jen při přenesení pylu z květu jiného jedince. A proto je při tomto procesu důležitý hmyz. Jedná se především o samičky různých druhů pískorypek (*Andrena*) z čeledi včelovité (*Apidae*). Ty jsou přilákány ke květu žlutou barvou pysku. Usednou na něj a sklouznou se po hladkém okraji dovnitř pyskové dutiny. Stejným otvorem se ven nedostanou, proto musí využít jiné otvory, které jsou ozářeny světlem, a na kterých jsou po obou stranách patyčinky. Když se derou ven, otírají svůj hřbet o prašník a odnáší na svém těle lepkavý pyl. Květy střevíčníku jsou typickými pasťovými květy, jejichž

podstata spočívá v tom, že v sobě uvězňují hmyz. Navíc jsou ještě květy šálivými, protože jejich návštěvou hmyz nic nezískává, protože neobsahují nektar.[24]

Střevíčník roste v Evropě a na mírných a chladných místech Asie. V České republice se objevuje roztroušeně až vzácně. V Moravském krasu roste v jedlových lesích na více místech, například v národní přírodní rezervaci Vývěry Punkvy (plošně největší a nejvýznamnější rezervace Moravského krasu rozprostírající se kolem údolního dna a svahů Punkevního žlebu s říčkou Punkvou a kolem jižní části Suchého a Pustého žlebu). (Chráněná území ČR: 713) Josef Dostál se ale ve své Květeně ČSSR o výskytu této rostliny v Moravském krase nezmiňuje.

Střevíčník roste ve světlých, humózních a listnatých lesích, na pasekách a na křovinatých stráních. Daří se mu zvláště na vápencích, opukách a sprašových půdách. (Podhorný–Komárek: 11)

V České republice patří mezi silně ohrožené druhy rostlin. Zásluhu na tom má v dnešní době především člověk, protože rostliny bývají často v době květu trhány. Částečnou příčinou byla i výrazná změna porostní skladby lesů. (Procházka–Velísek: 81) Chráněn je i v řadě dalších zemí, například ve Španělsku, ve Francii, ve Velké Británii a na Slovensku.

Květ střevíčníku je až 4 cm dlouhý, tvarem i barvou je v květeně České republiky ojedinělý. Z našich orchidejí má jeden z největších a nejnápadnějších květů. Květ střevíčníku se nachází ve znaku Chráněné krajinné oblasti Bílé Karpaty.

18. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století

Pojmenování *střevíčník* se neobjevuje v žádném slovníku staré češtiny. Ale názvy pro *střevíc* už ve staré češtině jsou. Jedná se o pojmenování *třeví*, *třěvíc*, *třěvíček*, *třěvie*. Malý staročeský slovník uvádí i *čřěví*, *střeví* (MStčS: 520).

Josef Jungmann ve Slovníku česko-německém u hesla *střevíčník* uvádí pouze informaci o tom, že *střevíčník* je rostlina z pokolení vstavačovitých a také jeho dva typy: *střevíčník západní* a *střevíčník pantoflíček*. (Jungmann: IV, 345)

František Štěpán Kott v Česko-německém slovníku zvláště grammaticko-fraseologickém uvádí také heslo *střevíčník*.

[24] PROCHÁZKA, František a Václav VELÍSEK. *Orchideje naší přírody*. 1. vydání. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1983, s. 79; dále Procházka–Velísek.

18. 3 Podoba názvu v nové češtině

Příruční slovník jazyka českého uvádí u *střevíčníku* jeho botanický popis a rod, jedná se o jednoděložnou rostlinu z čeledi vstavačovitých (*Cypripedium calceolus*). (PSJČ: V, 834)

Ve Slovníku spisovného jazyka českého se objevuje charakteristika rostliny, *střevíčník* je popsán jako: „Bylina s velkými žlutými květy, jejichž jeden plátek je vydutý; botanický rod je *Cypripedium*.“ (SSJČ: V, 581)

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost pojmenování *střevíčník* neuvádí.

Václav Machek v Českých a slovenských jménech rostlin uvádí, že jméno *střevičník* je výtvor Preslův a podle něj se inspiroval Novacký ve slovenštině, který ho pojmenoval *črievičník*. (Machek 1954: 296)

U Idy Rystonové nalezneme také *královnin střevíček*, *Mariin střevíc*, *střevíček*, *střevíčky*, *Venušin střevíček* a *ženský střevíček*. (Rystonová: 518)

18. 4 Původ slova

Etymologický slovník jazyka českého Holuba a Kopečného uvádí pojmenování *střevíčník*, ale pouze pod heslem *střevíc*.

Machek 1954 uvádí i podobu *pantofliček* podle podoby květů, což je podle něj lidová podoba *střevíčníku*, ale *střevíčník pantofliček* je oficiálním názvem rostliny.

Machkův Etymologický slovník jazyka českého uvádí, stejně jako slovník Holubův a Kopečného, pojmenování *střevíčník* pod heslem *střevíc*, protože *střevíčník* je od něj odvozen podle podobnosti květů. Střevíc je odvozen od staročeského *třěví* < *třěvьjъ*. Toto slovo je doloženo téměř ve všech slovanských jazycích, ve staroslověnštině je črěvii, slovinština má *črievica*, v ruštině je *čerevík*, v ukrajinštině *čerevýk*, polština má *trzewik*, horní lužičtina *črij* a dolní lužičtina má *crjej*, ve slovenštině je *črevelj* a v srbochorvatštině je *crevlja*. Praslovanké bylo *červьjъ*, které bylo v jednotlivých jazycích rozšiřováno o *-cь*, *-ca*, nebo o *-kъ*. (Machek 1968: 587)

Stručný etymologický slovník jazyka českého název *střevíčník* neuvádí, objevuje se pouze heslo *střevíc*.

Rejzkův Český etymologický slovník také uvádí pouze heslo *střevíc*, o pojmenování *střevíčník* není žádná poznámka.

Etymologický slovník jazyka staroslověnského uvádí heslo *črěvii* ‘střevíc, sandál’. Praslovanské **červo* můžeme nejpravděpodobněji vyložit z indoevropského **(s)ker-* ‘krájet’. Odtud můžeme chápat *střevíc* jako něco odřezaného, kůže. Podobnou motivaci můžeme

nalézt i u Holuba a Kopečného, kteří uvádí význam ‘obuv vykrojená z kůže’. (Holub–Kopečný: 357) Pravděpodobnější ale je, že se *střevíc* formoval nejdřív v praslovanštině, a proto je lepší vyjít z významu ‘břicho’, které je pro **červo* dobře doložené. (ESJS: 114)

I polština má podobný název pro střevíčník, a to *trzewik* a *trzewicznik*. V ukrajinštině je *čerevyky*. Na Slovensku se používá *črievičník*. Slovinština má *čevelc*, *čevljec* atd. V němčině nalezneme *Frauenschuh Marienschuh*. Středolatinské je *calceus S. Mariae*.

18. 5 Jiná pojmenování střevíčníku v češtině

Lidově se *střevíčníku* říká *pantoflíčky*, tento název nalezneme v Názorné květeně.

PSJČ uvádí také heslo *pantoflíček,* jedná se o zdrobnělinu ke slovu *pantoflík*. Nejprve jsou zde uvedeny příklady, týkající se *pantoflíčku* jako boty a poté ukázky, pojednávající o rostlině: „V zahrádečce před chalupou vyrážel ze země „*pantoflíček*“.“ (PSJČ: IV, 73) Poté následuje ještě krátká charakteristika rostliny. Od *pantoflíčku* je odvozeno adverbium *pantoflíčkovitě* ‘jako pantoflíček, na způsob pantoflíčku’ uvedené také s příkladem „Květy, jejichž pysk jest *pantoflíčkovitě* vydut.“ (PSJČ: IV, 73)

SSJČ popisuje *pantoflíček* jako deminutivum od slova *pantofel* a dále následuje stručný popis rostliny. SSJČ, stejně jako Machek, popisuje název *pantoflíčky* jako lidový název pro *střevíčník*.

Slovník spisovné češtiny obsahuje pouze heslo *pantofel* a u něj zdrobnělinu *pantoflíček*.

Rystonová uvádí názvy: *dámský pantoflíček*, *pantoflíček* a *pantoflíček Panny Marie*. (Rystonová: 518)

Pojmenování *pantofel* společně se slovenským *pantofla* a s polským *pantofel* je z německého *Pantoffel*, a to pak z italského *pantofola*. Původ tohoto evropského slova není úplně jasný, ale pravděpodobně je původním slovem středořecké *παντόφελλος ‘celokorkáč’. (Machek 1968: 432)

Také další názvy jsou motivované podobností tvaru květu s obuví. Miroslav Kálal ve Slovenském slovníku z literatúry aj nárečí uvádí název *papučka*. (Kálal: 451) Rystonová má *papučky*, *Venušina botka*, *lehčí škrpál* a *mokasínka*. (Rystonová: 518)

Podobné názvy se objevují i v polštině – *obuwik*, *obówik*; a v ruštině *sapožok*.

Ida Rystonová uvádí ještě další názvy pro *střevíčník*, které s obuví nesouvisí: *nervový kořen*, *Noemova archa* a *Venušin pohár*. Nejasné je také slovenské lidové *drozdove vajcia*. (Rystonová: 518)

19. Tařice skalní (*Aurinia saxatilis*)

Obr. 17 tařice skalní

19. 1 Popis rostliny

Tařice skalní je vytrvalá, polokřovitá, nízká rostlina. Patří do čeledi brukvovitých (*Brassicaceae*). Tato šedoplstnatá vyrůstá do výšky asi 15 až 40 cm. Její silný dřevnatý, několikahlavý, nevýběžkatý kořen se zbytky uschlých listů proniká do půdy nebo skalní štěrbiny. Lodyžní střídavé, obráceně kopinaté a přisedlé listy jsou stejné jako lodyha, hustě porostlé hvězdovitými chlupy. Z růžice vyrůstá několik příčných až vystoupavých, slabě olistěných, až 30 cm vysokých květních lodyh. Dole jsou dřevnaté, nahoře slabě větvené. Tařice kvete časně na jaře, od dubna do května. Vytváří chocholičnaté květenství s hustými hrozny, květní stopky jsou 3–5 mm dlouhé. Zářivě žluté, krátce nehetnaté, mělce vykrojované korunní lístky jsou lysé a dvakrát delší než úzké, záhy opadávající lístky kališní. Jednotlivé květy jsou stopkaté a čtyřčetné. Plody jsou lysé, elipsovitě okrouhlé, naspodu klínovitě zúžené smáčklé šešulky s kratičkou čnělkou obsahující v každém pouzdru pouze dvě drobná, vejčitá semena. (Hron: 146)

Tařice skalní roste kromě České republiky také v Německu, Maďarsku, Rakousku, ale také na jihu Ruska a v Malé Asii. V České republice se objevuje v teplejších krajích západně od Vltavy a dolního Labe, Berounky, od Tábora po Děčín, řídčeji na dolní Sázavě a v údolí Želivky a Lužnice, jinde roztroušeně. Na Moravě jsou místy jejího výskytu Pavlovské vrchy, Moravský kras a říční údolí na jihozápadní Moravě. (Dostál 1989: I, 337) V Moravském krasu se objevuje kolem výtoku říčky Punkvy, Býčí skály a jinde v krasových žlebech. (Chráněná území ČR: 713)

Tařice roste na skalnatých svazích a skalních ostrožnách, obvykle v hlubokých říčních údolích a na zdech hradních zřícenin. Vyhovují jí suchá, slunná stanoviště a vápenaté, dolomitové, čedičové nebo břidličnaté, zřídka silikátové, zásadité, výhřevné a vysychavé půdy. (Dostál 1989: I, 337)

Kvůli snižujícímu se počtu rostlin tohoto druhu ve volné přírodě byla tato rostlina zařazena mezi ohrožené druhy květeny České republiky.

19. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století

Vzhledem k tomu, že v češtině pojmenování *tařice* poprvé použil Presl, staročeské slovníky se o *tařici* vůbec nezmiňují.

Josef Jungmann ve Slovníku česko-německém uvádí tři druhy: *tařice kališná*, *tařice chlumnj* a *tařice skalnj*. Jedná se o pokolení rostlin řeřichovitých a šešulinečných. (Jungmann: IV, 552)

František Štěpán Kott uvádí u hesla *tařice* několik jejích druhů i s latinskými názvy. Vyjmenovává *tařici bledou*, *chlumní*, *skalní* a *šedivou* (*šedivku*). (Kott: IV, 29)

19. 3 Podoba názvu v nové češtině

Příruční slovník jazyka českého uvádí pouze charakteristiku *tařice*, popisuje ji jako rostlinu z čeledi křížatých (*Alyssum*). (PSJČ: VI, 44)

Slovník spisovného jazyka českého uvádí v heslové charakteristice taktéž rod rostliny, ale navíc popisuje její vzhled. *Tařice* je šedozelená bylina se žlutými kvítky v hroznech. Dalšími informacemi jsou její druhy – *tařice skalní* a *tařice kališní*. (SSJČ: VI, 120)

Slovník spisovné češtiny popisuje *tařici* podobně jako SSJČ – šedozelená bylina se zlatožlutými kvítky, která roste na skalách. (SSČ: 444)

19. 4 Původ slova

O původu slova *tařice* se dozvídáme pouze z Etymologického slovníku jazyka českého Holuba a Kopečného, ale zmínka je pouze strohá. Uvedeno je pouze to, že název pochází z ruštiny. (Holub–Kopečný: 380)

Etymologický slovník jazyka českého Václava Machka, Stručný etymologický slovník jazyka českého a Český etymologický slovník se o *tařici* vůbec nezmiňují.

Václav Machek v knize Česká a slovenská jména rostlin zmiňuje, že pojmenování *tařice* převzal Presl ze slova *torica*, pocházejícího z ruštiny. Jinak je jeho původ nejasný. Presl je také autorem slovenského názvu *tarica*. (Machek 1954: 65–66)

Rystonová uvádí podobný název, a to *tořice*, *tuřice* (název je podle zářivě žlutých trsů drobných květů na skalách) a *tařinka*. (Rystonová: 547)

19. 5 Jiná pojmenování tařice v češtině

Lidově se *tařici* říká *netojka.* Tento název nalezneme u Matouše Béňi v Bylinách v poezii a praxi slovenského lidu. U tohoto pojmenování uvádí Machek doklad jejího využití: bílá *netojka* je dobrá „statkom od ochvatu“ (= dobytku proti zchvácení). (Machek 1954: 65–66)

Ida Rystonová v Průvodci lidovými názvy rostlin uvádí ještě další názvy: *plesniváček*, *stinkové koření*, *šediváček* a *šedivka* podle zelenošedivých listů. (Rystonová: 547)

20. Třemdava bílá (*Dictamnus albus*)

Obr. 18 třemdava bílá

20. 1 Popis rostliny

Třemdava bílá je vytrvalá, středně vysoká až statná bylina. Tato silně vonná a jedovatá rostlina patří k čeledi routovitých (*Rutaceae*). V zemi vytváří bílý dřevnatý kořen (odtud druhový název rostliny – třemdava bílá). Intenzivně vonící éterický olej vylučují žlázy, kterými je celá rostlina porostlá. Z kořene vyrůstá až 100 cm dlouhá lodyha, která je jednoduchá, přímá, krátce pýřitá, nahoře červenavě žláznatá a listnatá. Sytě zelené listy jsou velké, lichozpeřené a střídavé. Listy v dolní části jsou většinou přisedlé a v horní části mají krátké řapíky. Rostlina kvete od května do června. Květenství je tvořeno bohatým vrcholovým hroznem s velkými květy. Pětičetné, oboupohlavné květy jsou světle růžové nebo zřídka bílé, tmavě žilkované a tečkované. Plodem jsou tobolky. (Hron: 370)

Třemdava bílá roste ve střední a jižní Evropě a v Asii, zasahuje až do severní Číny. V České republice se objevuje ve středních a severních Čechách a na jižní a střední Moravě. V Moravském krasu ji můžeme nalézt v národní přírodní rezervaci Hádecká planinka (plochý povrch krasové plošiny a příkrý strukturní svah lemující Hádeckou plošinu na Ochozských plošinách, těsně navazující na lom Hády) a v přírodní rezervaci Údolí Říčky (přírodní rezervace nacházející se jihovýchodně od obce Ochoz u Brna). (Chráněná území ČR: 697, 709)

Roste ve světlých hájích, křovinách a na zarostlých výslunných skalnatých svazích. Vyhovují jí výhřevné, suché, vápenaté, zásadité, mělké, kamenné i hlinité půdy. (Dostál 1989: I, 629)

Třemdava bílá je zařazena mezi ohrožené druhy květeny České republiky kvůli stále vzácnějšímu výskytu. Proto musí být chráněna. Chráněna je také v Polsku, v Německu a Maďarsku.

Při dotyku s rostlinou a za působení slunečního záření může rostlina na kůži způsobit puchýře a následné jizvy, které zmizí až za dlouhý čas. V lidovém léčitelství se ale využívala proti parazitům v těle a proti moru.[25]

20. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století

Elektronický slovník staré češtiny uvádí heslo *třěmdala* s variantami *třemdava*, *třěndala* a *třěvdava* a u rostliny uvádí informaci, že se užívá v lékařství a jedná se zvláště o *třemdavu bílou*. Stejná charakteristika se týká i hesla *třěmdalka*.

Třemdava je v ESSČ součástí i dalších hesel, a to *bukvicě*, *diptan*, *smldník*, *smldovník* a *titan* (*tytan*). Společným znakem všech je informace o tom, že se jedná o rostlinu užívanou v lékařství.

Staročeský slovník uvádí název *podsmldník*, odvozený od slova *smldník*. Pravděpodobně se jedná o *třemdavu*. (StčS: 414)

V Jungmannově Česko-německém slovníku je uvedeno heslo *třemdala* s podobami *třemdawa*, *třewdawa*, *dřemlala* a *třewdala*. Následuje i polský název *trzemdala*. (Jungmann: IV, 627)

Kott v Česko-německém slovníku zvláště grammaticko-fraseologickém uvádí taktéž několik variant *třemdavy*: *třemdala*, *třevdava* a *třevdala*, jedná se o *polej vlaský*, *jesenku* a *dictamnus*. (Kott: IV, 159)

20. 3 Podoba názvu v nové češtině

Příruční slovník jazyka českého uvádí *třemdavu bílou* a její příslušnost k čeledi routovitých. (PSJČ: VI, 282)

Ve Slovníku spisovného jazyka českého je u *třemdavy* uvedeno, že se jedná o velmi vonnou bylinu, která má hrozen růžových květů. Dále heslo doplňuje botanický rod rostliny a jeden druh - *tařice bílá*. (SSJČ: VI, 893)

Slovník spisovné češtiny uvádí pouze prakticky stejný popis rostliny jako SSJČ.

[25] ROSENDORF, Pavel. Třemdava Bílá. In: *Český svaz ochránců přírody* [online]. 18. 10. 2013 [cit. 2015-03-21] Dostupné z WWW: http://csop-krivatec.cz/rostliny_zivocichove/tremdava-bila.

Slovenské názvy *trevdava*, *trievdava* a *drevda*, které uvádí Kálal 1923, jsou převzaty z češtiny. (Kálal: 723–724)

Rystonová uvádí *čermdava* a *červdava*. (Rystonová: 560)

20. 4 Původ slova

V Machkově knize Česká a slovenská jména rostlin je popsáno, že vzhledem k tomu, že kořen této rostliny moří červy, vykládáme si slovo *třemdava* od **čerm-dava* nebo **červ-dava*. Kdysi bylo *čьrmъ* i *čьrvь* ‘červ’. Ale kvůli ulehčení výslovnosti se *er* před dvěma souhláskami přesmyklo. Hláskové změny nastaly už v rané době. Staročeským dokladem je změna v > l, proto je *třemdala*, jak uvádí například staročeská sbírka lékařských rozprav či mammotrekt z 15. století. Lactifer má *třendala* a *třevdava*. (Machek 1954: 137–138)

Etymologický slovník jazyka českého Holuba a Kopečného se o *třemdavě* nezmiňuje.

Machkův Etymologický slovník jazyka českého u *třemdavy* udává její staročeské názvy: *třevdava*, *třemdala* a *třendala*. Uvádí, že tato slova pochází asi z **čerm-dava* nebo **červ-dava* ‘červy dávící, ničící’, protože Mathioli popisuje, že kořen této rostliny moří červy, tj. hlísty v těle. (Machek 1968: 656–657)

Ruské nářeční pojmenování *glistnyj koreń* se také vztahuje k tomu, že rostlina slouží proti hlístům, jak soudí Annenkov 1859.[26]

Podobně Stručný etymologický slovník jazyka českého popisuje *třemdavu* jako rostlinu, která tráví červy v těle svými kořeny. Název je odvozen od **čerm-* a *dáviti*. (Holub–Lyer: 492) Staročeská podoba slova *červ* je *črv*. *Červ* vznikl křížením základu **k^{u}rmis* a **vermis* ‘červ’. (Holub–Lyer: 118)

Rejzek v Českém etymologickém slovníku nejprve popisuje *třemdavu* jako aromatickou rostlinu, která má růžové květy. Dále také uvádí její staročeské podoby: *třemdala*, *třevdava* a *třevdala*. Původ slova je podle něj nejasný. Udává, že kvůli aromatičnosti této byliny lze první část slova spojit se slovem *střemcha* ‘ozdobný strom či keř s bílými květy’. V závěru hesla nesouhlasí s Machkem 1968 a jeho výkladem slova, že pojmenování *třemdava* je od toho, že rostlina dáví červy, protože ho to příliš nepřesvědčuje. (Rejzek: 679)

Odlišný výklad podává Brückner, který pro české *třemdava* aj. navrhuje spojení s číslovkou *tři* podle rozložení květů v květenství. (Brückner: 107)

[26] ANNENKOV, Nikolaj. *Botaničeskij slovar’*. 2. vydání. Peterburg, 1878, s. 126.

20. 5 Jiná pojmenování třemdavy v češtině

Václav Machek v knize Česká a slovenská jména rostlin uvádí, že oficiální název *třemdava* je od Čelakovského, stejně jako slovenský název *tremdava*, a starší podobu *třevdava* používali Křisťan, Černý, Mathioli, Presl, Opiz i Sloboda. Machek udává, že slovo vzniklo pravděpodobně v češtině a polské pojmenování *trzemdala* je přejato právě z češtiny. V polštině je ale oficiální a běžnější *dyptan*. (Machek 1954: 137)

Slovník spisovného jazyka českého (SSJČ: VI, 893) uvádí pro *třemdavu* název *hořící keř*. Toto pojmenování je inspirováno tím, že silice rostliny se v horkých dnech odpařují a kolem rostliny vytváří koronu, kterou je možno zapálit. Hoří načervenalým plamenem. Bývá ztotožňována s biblickým hořícím keřem.[27]

Ida Rystonová uvádí pro *třemdavu bílou* další názvy: *bílý kořen*, *jasanec*, *jasenec*, *jesenec*, *jasenec bílý*, *jesenka*, *malý jasan*, *malý jelen*, *malý jelen obecný*, *nízký jasan* a *nízký jelen*. (Rystonová: 560)

Bílý diptam, *diktam*, *diptam*, *diptam obecný*, *diptámum*, *dyptam* jsou přejetí z polštiny, kde jde o latinský název rostliny. (Brückner: 107)

[27] ROSENDORF, Pavel. Třemdava Bílá. In: *Český svaz ochránců přírody* [online]. 18. 10. 2013 [cit. 2015-03-21] Dostupné z WWW: http://csop-krivatec.cz/rostliny_zivocichove/tremdava-bila.

21. Vstavač osmahlý (*Orchis ustulata*)

Obr. 19 vstavač osmahlý

21. 1 Popis rostliny

Vstavač osmahlý je vytrvalá bylina z čeledi vstavačovitých (*Orchidaceae*), dorůstající výšky 10–35 cm, vzácně až 50 cm. Rostlina vyrůstá z malých hlíz kulovitého až vejčitého tvaru. Listy jsou podlouhlé a špičaté. Hustý klas je úzce válcovitý, 2–8 cm velký. Fialové listeny jsou kopinaté. Vstavač osmahlý kvete od května do srpna. Drobné květy rostliny jsou vně tmavě černofialové a uvnitř zelenavé. Okvětní lístky jsou skloněné v kulovitou, uzavřenou a hnědonachovou přilbu. Pysk rostliny je bílý, tmavočerveně tečkovaný a hluboce trojdílný. Květenství vypadá jako by bylo nahoře spálené, osmahlé (odtud druhové jméno rostliny). (Dostál 1989: II, 1439) Elektronický slovník staré češtiny udává, že se jedná o rostlinu z rodu Orchis, která vyrůstá z hlíz, jež připomínají varlata a užívají se jako afrodiziakum. Vstavač osmahlý je jediným zástupcem čeledi vstavačovitých, který je opylován mouchami.[28]

Vstavač osmahlý roste téměř v celé Evropě. V Čechách a na Moravě byl kdysi hojně roztroušený, ale v dnešní době roste vzácně ve vápencových a dolomitových pohořích. V Moravském krasu jej můžeme nalézt v národní přírodní rezervaci Hádecká planinka (plochý povrch krasové plošiny a příkrý strukturní svah lemující Hádeckou plošinu na Ochozských plošinách, těsně navazující na lom Hády) a v přírodní rezervaci Údolí Říčky (přírodní rezervace nacházející se jihovýchodně od obce Ochoz u Brna). (Chráněná území ČR: 698, 709)

[28] PRŮŠA, David. *Orchideje České republiky*. 1. vydání. Brno: Computer Press, 2005.

Vstavač osmahlý roste na sušších loukách, stráních, travnatých březích vod, řidčeji se objevuje i na vlhkých loukách a ve světlých lesích. Vyhovují mu vlhké, vysychavé, zásadité i neutrální, hluboké, sprašové i hlinité půdy. (Dostál 1989: II, 1439)

Z Blízkého východu, kde hojně rostou všechny druhy vstavačů, je známá čajová směs salep, do níž se přidává prášek z hlízy rostliny. Čaj je považován za afrodiziakum. Touto schopností rostliny je ovlivněn i její název (v. Původ slova). U nás takové užití rostliny nepřichází v úvahu, protože vstavač osmahlý patří ke kriticky ohroženým druhům květeny České republiky. Kvůli stále vzácnějšímu výskytu na území České republiky musí být chráněn. Ochrana mu přísluší například i na Slovensku, v Polsku a v Maďarsku.

21. 2 Stav ve staré češtině a češtině 19. století

Jméno *vstavač* je již staročeské. Elektronický slovník staré češtiny uvádí heslo *vstavač* a dále také adjektivum *vstavačový* odvozené od substantiva *vstavač*. Pro příklad je uvedeno slovní spojení *vstavačové* kořenie.

Následně je také uvedeno pojmenování *tořič*, ve kterém je *vstavač* obsažen. Charakteristika *tořiče* je podobná jako u *vstavače*. Kořeny rostliny připomínají varlata a používají se k povzbuzení pohlavního pudu nebo k léčení pohlavních orgánů, pravděpodobně se jedná o *tořič* (*Ophrys*) nebo *vstavač* (*Orchys*). Obě rostliny jsou z rodu vstavačovitých.

V Staročeském slovníku nalezneme *vstavač* pod heslem **ploščka*, citovaným z Klaretova Glosáře ze 14. století. (Klaret 1, verš 847)

Ve Slovníku česko-německém Josefa Jungmanna je u *wstawače* uvedeno nejprve deminutivum odvozené od *wstawače*, a to *wstawáček*. Dále následuje informace, že název pokolení *vstavačovitých* rostlin pochází právě od *vstavače*. Uvedeny jsou také druhy *vstavače* s latinskými názvy: *wstawač obecný*, *wstawač stinkowý*, *wstawač osmahlý* atd. (Jungmann: V, 199)

Dalším heslem tohoto slovníku je adjektivum *wstawáčkowý* s příkladem smáha *wstawačková*. Následně je ještě uvedeno adjektivum *wstawačowitý* ‘vstavači podobný’. (Jungmann: V, 199–200)

František Štěpán Kott v Česko-německém slovníku zvláště grammaticko-fraseologickém uvádí taktéž heslo *vstavač* a u něj jeho druhy a rovněž adjektiva *vstaváčkový* a *vstavačovitý*. (Kott: IV, 850)

21. 3 Podoba názvu v nové češtině

Příruční slovník jazyka českého uvádí botanický rod *vstavače* a jeden jeho druh - *vstavač kukačka*. *Vstavač* je zde popsán jako luční vytrvalá rostlina, která má kopinaté listy a klas pyskatých květů. „Větřík přinesl vůni *vstavačů*." (PSJČ: VI, 1208)

Dalším heslem v tomto slovníku je substantivum *vstavačovec*, což je kříženec *vstavače* a *pětiprstky* - *vstavačovec* Heinzelianův.

Následují také adjektiva *vstavačovitý* a *vstavačokvětý*. (PSJČ: VI, 1208)

Ve Slovníku spisovného jazyka českého (SSJČ: IV, 168) nalezneme popis rostliny. Jedná se o bylinu, na které rostou masité listy a hrozen bílých, žlutých nebo také růžových květů s ostruhami. Následuje botanický rod (*Orchis*) a heslo doplňují ještě její dva druhy: *vstavač mužský* a *vstavač kukačka*.

Dalším heslem SSJČ je adjektivum *vstavačovitý* 'připomínající vstavač'. Pro příklad je uveden *rozrazil vstavačovitý*. Kromě toho jsou uvedeny ještě *vstavačovité* rostliny, které jsou příbuzné *vstavači*. Myšleny jsou především ty, které rostou v tropech. V závěru je uvedeno zpodstatnělé přídavné jméno *vstavačovité*, což je botanický rod rostlin, např. *vstavače* a *střevíčníku*. (SSJČ: IV, 168)

Slovník spisovné češtiny popisuje *vstavač* jako bylinu, která má masité listy a hrozen fialových, žlutých nebo bílých květů. (SSČ: 501)

21. 4 Původ slova

Machek v knize Česká a slovenská jména rostlin uvádí, že název *vstavač* má základ ve víře, že šťáva z hlíz rostliny je dobrá na podporu mužské plodící síly, protože rostlina má dvě podzemní hlízy, které svým vzhledem připomínají varlata. Proto se věřilo, že příroda touto jejich podobou naznačila, k čemu má tato rostlina sloužit. (Machek 1954: 299)

Černý o *vstavači* píše: „*Vstavač*, latině *satirion* [od jména Satyrů!] anebo testiculus vulpis [= liščí varle]… V kořenu má dvě vaječka. Jedno plné, tuhé mokrostí, sladké, nadýmavé. A ta vodnatost pitá vzbuzuje zápal smilstva." (Černý: 118)

Mathioli o *vstavačích* soudí, že „spodní, měkké a svraskalé kořeny všech naskrze *vstavačů*, dokudž jsau mízovatí a sladcí, měli by nestateční [= impotentní] muži v dobrém víně aneb malvazí píti." (MatVel: 311)

Etymologické slovníky se o původu slova *vstavač* nezmiňují.

21. 5 Jiná pojmenování vstavače v češtině

Machek v knize Česká a slovenská jména rostlin uvádí, že *vstavač* je spojován s kukačkou. Někteří soudí, že název pochází od toho, že rostliny kvetou v době, kdy kukačka na jaře kuká. Odlišný názor je, že kukačka je v písních symbolem pro lásku a plodnost. Proto vznikla pojmenování *žežhulka*, kterou uvádí Herbář jinak bylinář Petra Ondřeje Mathioliho. Moravská podoba *zezulka* se objevuje u Františka Bartoše a Františka Horečky. Obdobné pojmenování *kukačka* a *kukučka* můžeme nalézt u Jozefa Pikuly. Důvody těchto názvů jsou rozmanité. Podobnou motivaci má také *kukučí obrtel.* S plodností souvisí i *jurčí vajíčka*. Jejich původ je nejasný, stejně jako původ názvů *všeličky*, *bludolyzník*, *hlavienek* a *behánka*. (Machek 1954: 299)

Staročeské jméno *muďátka*, odvozené od podoby hlíz z moudí, bylo asi lidové. (MatHáj: 263)

Ida Rystonová sice zmiňuje několik druhů *vstavače*, ale *vstavač osmahlý* neuvádí.

22. Závěr

V magisterské práci nazvané *Vybrané názvy chráněných rostlin Moravského krasu* jsem se zabývala názvy chráněných rostlin, které rostou v chráněné krajinné oblasti Moravský kras. Protože bydlím kousek od jedné z nejkrásnějších oblastí v České republice, příroda mě velmi přitahuje. Ve své práci jsem se proto snažila ukázat, jaké nádherné rostliny rostou v Moravském krasu. Svojí prací jsem chtěla poukázat na to, že by si člověk neměl všímat jen kulturních a technických památek, ale i živé přírody a zvláště těchto rostlinek, které nejsou v trávě mnohdy vidět. Pozornost bychom jim měli věnovat, protože těchto rostlin v přírodě ubývá a v budoucnu už bychom tuto možnost mít nemuseli. Řada z nich je člověku užitečná, jsou to např. léčivé byliny. Z těchto důvodů musí být tyto rostliny chráněny. Snažila jsem se podat i informace o tom, proč jsou chráněné a kde je ještě můžeme zahlédnout. Proto ve své práci popisuji i oblasti Moravského krasu, kde rostou.

Cílem práce bylo popsat 19 vybraných rostlin a jejich názvů. Rostliny jsem seřadila v abecedním pořádku pro lepší orientaci. U každé rostliny nejprve uvádím její latinský název. Vzhled každé rostliny dokládám pomocí fotografie.

Ve své práci se nejprve věnuji Moravskému krasu, jeho poloze, historii této chráněné krajinné oblasti, unikátním přírodním zajímavostem, fauně a památkám. Samostatnou podkapitolu tvoří jeho flóra. Poté již následují kapitoly, které se věnují jednotlivým rostlinám. Každá z nich je rozdělena do pěti podkapitol.

V první části je popsán vzhled rostliny, místa jejího růstu s konkrétními stanovišti v Moravském krasu. Následně jsou uvedeny informace o vhodném prostředí jejího růstu a ochraně v České republice i v jiných zemích.

Druhá podkapitola je věnovaná stavu pojmenování ve staré češtině a češtině 19. století. Informace o staročeském stavu jsem čerpala z *Elektronického slovníku staré češtiny*, z Gebauerova *Slovníku staročeského* a *Staročeského slovníku*. V těchto slovnících jsou uvedeny názvy rostlin nejen pod jejich vlastními hesly, ale i pod jinými, tzn. pod jinými názvy rostlin. Jedná se například o *mochnu*, kterou nalezneme pod heslem *čistec*. Několik rostlin ale není staročeských a zmínku o nich nacházíme až později. Příkladem může být *měsíčnice* a *okrotice*. Na staročeské slovníky jsem navázala materiálem ze *Slovníku česko-německého* Josefa Jungmanna a *Česko-německého slovníku zvláště grammaticko-fraseologického* Františka Štěpána Kotta, které si byly v mnohém podobné (např. uvádí stejné ukázky) a často se doplňovaly. U několika rostlin se také stalo, že jeden slovník danou rostlinu uváděl a ve druhém o ní nebyla ani zmínka.

Ve třetí části jsem se zabývala současným stavem slov. U *Příručního slovníku jazyka českého* bylo heslo většinou nejobsáhlejší, uváděn byl botanický rod rostlin, jejich druhy a heslovou charakteristiku doplňovalo i několik ukázek. *Slovník spisovného jazyka českého* uváděl taktéž informace o rodu, druzích, ale o něco méně příkladů. Většinou v něm nalezneme méně poznámek. Výjimku tvoří například *chrpa* a *kamejka*. *Slovník spisovné češtiny* je ze zmíněných slovníků současné češtiny nejméně informativní, většinou uvádí pouze popis rostliny, v mnoha případech dosti podobný *Slovníku spisovného jazyka českého*.

V oddílu nazvaném Původ slova jsem se zabývala sémantickou motivací a etymologií slova. Při práci jsem se opírala o etymologické slovníky *Holuba* a *Kopečného*, *Václava Machka*, *Holuba* a *Lyera* a *Jiřího Rejzka*. Motivace slov byla různého druhu. Názvy některých rostlin vycházely ze vzhledu rostlin, tímto případem může být *hadinec*, jehož semeno je podobné hadí hlavě. Proto je ve většině etymologických slovníků uveden pod heslem had. Podobně je to u *jeleního jazyku*, *kosatce* a *střevíčníku*.

Podobnost vlastnosti rostliny nebo jejích částí s vlastností nějakého předmětu se týká například jména *kamejka*, která má semena tvrdá jako kámen.

U jiných rostlin je uvedeno více výkladů, některé názvy jsou značeny jako nejasné. Příkladem je *hořec*, jehož název je buď od vlastnosti hořký, nebo od slovesa hořeti nebo *koniklec*, který je buď od adjektiva poniklý nebo od slovesa poniknúti.

Další názvy jsou odvozovány od účinku rostliny v lékařství. Pojmenování *lomikámen* vzniklo od toho, že se rostlina používala k rozpouštění močových kamenů. Stejně tak podle většiny etymologických výkladů vznikla i *třemdava*, protože kořen rostliny dávil, mořil červy v těle.

Některá pojmenování jsou odvozena z cizích jazyků. Konkrétně *lilie* pochází z latinského *lilium* a *tařice* z ruského *torica*.

Jsou ale i názvy, o kterých se mnoho nedozvíme, týká se to například *kruhatky* a *měsíčnice*.

V poslední podkapitole jsem se věnovala jiným, nejčastěji lidovým, názvům 19 zkoumaných rostlin, vyskytujících se v češtině. Množství dalších názvů pro danou rostlinu se výrazně lišilo. Některé rostliny měly řadu názvů, jiné žádné.

I tato jména vznikla různým způsobem. Objevují se jména odvozená od místa výskytu rostliny, například *bylina studnová* (lidový název pro *jelení jazyk celolistý*) má svůj název od růstu v otevřených studnách.

Názvy jiných rostlin byly motivovány podobností s nějakým předmětem. *Kamejce* se říká *proso*, protože plody rostliny jsou velké jako prosná zrna. *Venušina botka*, *lehčí škrpál*

a *mokasínka* jsou názvy pro *střevíčník pantoflíček* a jsou motivované podobností tvaru květu s obuví.

Jména dalších rostlin vyplývají z jejich využití v léčitelství. Zde se jedná o *koniklec*, kterému se říká *svaté koření*, protože se dává nemocnému dobytku a z vůle boží moci jej uzdravuje.

I k pověrám se mohou vázat některá pojmenování. Jedná se např. o *máselník* (lidový název pro *lilii zlatohlavou*), který se dával kravám, aby jim čarodějnice nekradly mléko.

Některé názvy jsou odvozeny od latinských jmen. Jméno *kruhatky - kortuska*, *kortúza* je odvozeno od latinského názvu *Cortusa*.

Zajímala jsem se i o výskyt stejných či obdobných názvů v jiných jazycích, a zda to slovo bylo do češtiny převzato nebo ho jiný jazyk převzal z češtiny.

U řady lidových názvů je původ nejasný.

V závěru práce uvádím seznam použité literatury, seznam obrázků a zkratky.

Doufám, že tato práce ukáže svým čtenářům krásu živé přírody v Moravském krasu a jejích rostlin. Proto předpokládám, že po jejím přečtení si spousta lidí rozmyslí vědomé ničení, trhání a pošlapání rostlin. Škodlivá je také touha přenést si rostliny domů do své zahrady, čímž se naruší jejich přirozené prostředí. Protože úbytek rostlin je velkou ztrátou pro nás a především pro naše budoucí generace, věřím, že tato diplomová práce může sloužit jako podnět k ochraně naší krásné přírody.

23. Seznam použité literatury se zkratkami

Annenkov: ANNENKOV, Nikolaj. *Botaničeskij slovar'*. 2. vydání. Peterburg 1878.

Balák 2003: BALÁK, Ivan a kol. *Macocha a Punkva v Moravském krasu*. Blansko: CORTUSA; Městská knihovna Blansko, 2003. 239 s. ISBN 80-239-2113-4.

Bartoš: BARTOŠ, František. *Dialektický slovník moravský*. Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1906.

BÉŇA, Matouš. Byliny v poezii a praxi slovenského lidu. *ČVMSO* 7.10n.

Brückner: BRÜCKNER, Alexander. *Slownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa 1957.

Čečetka 1900: ČEČETKA, František Josef. *Od kolébky k hrobu: lidopisné obrázky z Poděbradska*. Praha: V. Kotrba, 1900. 246 s.

Černý 1517: ČERNÝ, Jan. *Knieha lekarska kteraz slove herbář aneb zelinář...* Norimberk 1517.

ČOKA, František. Lidová jména rostlin z Moravy. *ČVMSO* 26.18n.

Deyl–Hísek: DEYL, Miloš a Květoslav HÍSEK. *Naše květiny*. 3., upravené vydání. Praha: Academia, 2001. 690 s. ISBN 80-200-0940-X.

Dostál 1989: I: DOSTÁL, Josef. *Nová květena ČSSR 1*. 1. vydání. Praha: Academia, 1989. 758 s. ISBN 80-200-0095-X.

Dostál 1989: II: DOSTÁL, Josef. *Nová květena ČSSR 2*. 1. vydání. Praha: Academia, 1989. S. 765-1548. ISBN 80-200-0095-X.

ESJS: HAVLOVÁ, Eva a Adolf ERHART. *Etymologický slovník jazyka staroslověnského.* Praha: Academia, 1989.

ESUM: MEL'NYČUK, O. *Etymolohičnyj slovnyk ukrajins'koji movy*. Kyjiv: Naukova dumka, 1982. 630 s.

Faustus–Polívka: FAUSTUS, Luděk a František POLÍVKA. *Botanický klíč: klíč k určování 1000 nejdůležitějších cévnatých rostlin*. 1. vydání, v ČSSR 20. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1976. 454 s.

Gebauer: GEBAUER, Jan. *Slovník staročeský 1. – 2. díl*. Praha: Academia, 1970.

HAJNÝ, Slavomil. Lidové názvy rostlin na Protivínsku. *Vesmír* 20.110n.

Holub–Kopečný: HOLUB, Josef a František KOPEČNÝ. *Etymologický slovník jazyka českého*. 3., přepracované vydání. Praha: Státní nakladatelství učebnic, 1952. 575 s.

Holub–Lyer: HOLUB, Josef a Stanislav LYER. *Stručný etymologický slovník jazyka českého: se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. 1. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1968. 527 s.

HOLUBY, Josef Ľudevít. Rastlinné domáce lieky a povery slovenské. *NVČ* 15.68n.

HOREČKA, František. *Nářečí na Frenštátsku*. Frenštát pod Radhoštěm: Okresní osvětový sbor, 1941. 180 s.

Hron: HRON, František. *Rostliny strání, skal, křovin a lesů: kapesní atlas*. 1. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987. 405 s.

Chráněná území ČR: MACKOVČIN, Peter. *Chráněná území ČR IX*. 1. vydání. Praha: Agentura ochrany přírody a krajiny, 2007. 932 s. ISBN 978-80-86064-66-6.

Jungmann: JUNGMANN, Josef: *Slovník česko-německý. 1.–5. díl*. Praha: Academia, 1989-1990.

Kálal: KÁLAL, Miroslav a Karel KÁLAL. *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí: slovensko-český differenciálny*. Banská Bystrica: [Kar. Kálal a Mir. Kálal], 1923.

Klaret: FLAJŠHANS, Václav, KLARET a jeho družina 1 – 2. Praha 1926–1928.

Kott: KOTT, Štěpán František. *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický. 1.–4. díl.* Praha: knihtiskárna Josefa Koláře, 1878-1893.

Kubát: KUBÁT, Karel. *Klíč ke květeně České republiky*. 1. vydání. Praha: Academia, 2002. 927 s. ISBN 80-200-0836-5.

Lippert–Podlech: LIPPERT, Wolfgang a Dieter PODLECH. *Květiny: poznávání a určování důležitých kvetoucích rostlin střední Evropy*. 1. vydání. Praha: Slovart, 2002. 253 s. ISBN 80-7209-390-8.

Machek 1954: MACHEK, Václav. *Česká a slovenská jména rostlin*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1954.

Machek 1968: MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. 2. opravené a doplněné vydání. Praha: Academia, 1968. 866 s.

MatHáj: *Herbář jinak bylinář*… od doktora Petra Ondřeje Mathioliho… na českau řeč od doktora Thadeáše Hájka z Hájku přeložený… Praha 1562.

MatVel: týž *Herbář*, z něm. jazyku v český přeložený od Adama Hubera z Rysnbachu D. Danyele Adama z Veleslavína. Praha 1596.

MStčS: BĚLIČ, Jaromír – KAMIŠ, Adolf – KUČERA, Karel: *Malý staročeský slovník*. 1. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1979. 707 s.

OPIZ, Filip Maxmilián. *Seznam rostlin květeny české*. Praha 1852.

PECK, Eduard. Jména a význam některých rostlin v národním podání lidu valašského. *ČVSMO* 5.11n.

PEŘINKA, František Václav. Na Znojemsku sebrané doplňky Bartošova Dialektického slovníku moravského. *ČVSMO* 44.130n.

PIKULA, Jozef. Slovenské názvy rastlín. *Slovenská reč V*, 1936. 107n.

Pilát: PILÁT, Albert. *Kapesní atlas rostlin*. 3. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964. 254 s.

Podhorný–Komárek: PODHORNÝ, Jaroslav a Josef KOMÁREK. *Ohrožené rostliny střední Moravy*. Prostějov: Český svaz ochránců přírody, Základní organizace Hořepník, 2006. 64 s.

Polívka: POLÍVKA, František. *Názorná květena zemí koruny české I–IV*. Olomouc: nákladem R. Prombergra, 1900–1904.

PRESL, Svatopluk Josef a Karel Bořivoj PRESL. *Flora čechica. – Květena česká*. Praha 1819.

PRESL, Svatopluk Josef. *Všeobecný rostlinopis I–II*. Praha 1846.

Procházka–Velísek: PROCHÁZKA, František a Václav VELÍSEK. *Orchideje naší přírody*. 1. vydání. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1983. 279 s.

PRŮŠA, David. *Orchideje České republiky*. 1. vydání. Brno: Computer Press, 2005. ISBN 80-251-0726-4.

PSJČ: *Příruční slovník jazyka českého. 1–6. díl*. Praha: Státní nakladatelství, 1937-1957.

Rejzek: REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. 2., nezměněné vydání. Voznice: Leda, 2012. 752 s. ISBN 978-80-7335-296-7.

REUSS, Gustáv. *Května Slovenska*. Banská Štiavnica 1853.

Rystonová: RYSTONOVÁ, Ida. *Průvodce lidovými názvy rostlin i jiných léčivých přírodnin a jejich produktů*. 1. vydání. Praha: Academia, 2007. 735 s. ISBN 9788020013323.

Schauer: SCHAUER, Thomas. *Svět rostlin: 1150 květin, trav, travin, stromů a keřů střední Evropy*. 2. vydání. Čestlice: Rebo, 2008. 496 s. ISBN 978-80-7234-998-2.

SLOBODA, Daniel. *Rostlinnictví čili Návod k snadnému určení a pojmenování rostlin v Čechách, Moravě a jiných zemích rakouského mocnářství domácích*. Praha 1852.

SPITZNER, Václav. Lidová jména rostlin na Hané. *ČVSMO* 3.136n.

SSČ: FILIPEC, Josef. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. 4. vydání. Praha: Academia, 2005. 647 s. ISBN 8020013474.

SSJČ: HAVRÁNEK, Bohuslav. *Slovník spisovného jazyka českého. 1.–7. díl*. 2. nezměněné vydání. Praha: Academia, 1989.

StčS: PEČÍRKOVÁ, Jaroslava a kol. *Staročeský slovník*. Praha: Academia, 1968n.

SьLehr: MILEWSKI, Tadeusz, Jan SAFAREWICZ a Franciszek SŁAWSKI. *Studia linguistica in honorem Thaddaei Lehr-Spławiński*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1963.

Šmarda–Štolfa: ŠMARDA, Jan a Vojtěch ŠTOLFA. *Květy Moravského krasu*. 1. vydání. Brno: Blok, 1966. 143 s.

Seznam internetových zdrojů

Flóra. In: *Správa CHKO Moravský kras* [online]. 2014 [cit. 2014-06-10] Dostupné z WWW: http://moravskykras.ochranaprirody.cz/charakteristika-oblasti/flora/.

Chráněná krajinná oblast Moravský kras. In: *Moravský kras* [online]. 2005 - 2014 [cit. 2014-06-10] Dostupné z WWW: http://www.moravskykras.net/moravsky-kras.html.

ROSENDORF, Pavel. Třemdava Bílá. In: *Český svaz ochránců přírody* [online]. 18. 10. 2013 [cit. 2015-03-21] Dostupné z WWW: http://csop-krivatec.cz/rostliny_zivocichove/tremdava-bila.

VĚTVIČKA, Václav. Jarní rozjímání o sasankách. In: *iReceptář* [online]. 10. 3. 2013 [cit. 2014-07-24]. Dostupné z WWW: http://www.ireceptar.cz/zahrada/okrasna-zahrada/jarni-rozjimani-o-sasankach/.

Vokabulář webový [online]. [cit. 2015-03-18]. Dostupné z WWW: http://vokabular.ujc.cas.cz/.

ESSČ: *Elektronický slovník staré češtiny* [online]. [cit. 15. 3. 2013]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupné z <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>.

VYMAZALOVÁ, Hana. Květina bohů (1). In: *garten.cz* [online]. 19. 5. 2003 [cit. 2015-03-10]. Dostupné z WWW: http://www.garten.cz/a/cz/276-kvetina-bohu-1/.

24. Seznam obrázků

Obrázek 1 – str. 14 (hadinec červený) dostupný na www:
http://snaturou2000.sk/rastliny/hadinec-cerveny

Obrázek 2 – str. 18 (hořec brvitý) dostupný na www:
http://www.brdy.info/kvetena/horec2.jpg

Obrázek 3 – str. 22 (chrpa chlumní) dostupný na www:
http://www.brdy.info/kvetena/2008/chrpa_chlumni.jpg

Obrázek 4 – str. 26 (jelení jazyk celolistý) dostupný na www:
http://www.biolib.cz/cz/image/id46812/

Obrázek 5 – str. 30 (kamejka modronachová) dostupný na www:
http://nature.hyperlink.cz/uh/Babi_hora.htm

Obrázek 6 – str. 34 (koniklec velkokvětý) dostupný na www:
http://itras.cz/kocici-skala-mikulov/galerie/7909/

Obrázek 7 – str. 38 (kosatec nízký) dostupný na www:
http://itras.cz/kocici-skala-mikulov/galerie/7910/

Obrázek 8 – str. 42 (kruhatka Mathioliho) dostupný na www:
http://krasy.gymuo.cz/obrazek=262/#top

Obrázek 9 – str. 44 (lilie zlatohlavá) dostupný na www:
http://www.hlubocky.eu/vrsatecke-bradlo/lilie-zlatohlavek/

Obrázek 10 – str. 49 (lomikámen vždyživý) dostupný na www:
http://www.nahuby.sk/obrazok_detail.php?obrazok_id=159608&poradie=2&form_hash=9ec6caae55264fde00f15f4a085eda8e

Obrázek 11 – str. 53 (měsíčnice vytrvalá) dostupný na www:
http://valasskakrajina.cz/jezdime-do-beskyd/dalsi-tipy-na-vylet/za-botanickymi-zajimavostmi-moravky/

Obrázek 12 – str. 56 (mochna jahodovitá) dostupný na www:
http://www.biolib.cz/cz/image/id202699/

Obrázek 13 – str. 59 (okrotice červená) dostupný na www:
http://www.nahuby.sk/obrazok_detail.php?obrazok_id=113436&next_img_type=gallery

Obrázek 14 – str. 62 (pcháč bělohlavý) dostupný na www:
http://www.biolib.cz/cz/taxonimage/id49416/?taxonid=41582

Obrázek 15 – str. 66 (sasanka lesní) dostupný na www:
http://priroda-foto.cz/sasanka.html

Obrázek 16 – str. 71 (střevíčník pantoflíček) dostupný na www:
http://nature.hyperlink.cz/oulehla.htm

Obrázek 17 – str. 75 (tařice skalní) dostupný na www:
http://toulky.kolas.cz/2002/vltskaly.htm

Obrázek 18 – str. 78 (třemdava bílá) dostupný na www:
http://kokorinsko.ochranaprirody.cz/charakteristika-oblasti/flora-a-vegetace/

Obrázek 19 – str. 82 (vstavač osmahlý) dostupný na www:
http://fotka.atlasrostlin.cz/vstavac-osmahly/fotky-pridane-uzivateli-3044

25. Zkratky

*	rekonstruovaný tvar
aj.	a jiné
apod.	a podobně
atd.	a tak dále
gót.	gótský
CHKO	chráněná krajinná oblast
ie.	indoevropský
l. c.	loco citato – na citovaném místě
např.	například
psl.	praslovanský
r.	ruský
tj.	to je
tv.	téhož významu
tzn.	tak zvaný
v.	viz
zvl.	zvláště

26. Anotace

Magisterská diplomová práce se zabývá některými názvy chráněných rostlin, které rostou v Moravském krasu (*hadinec červený*, *hořec brvitý*, *chrpa chlumní*, *jelení jazyk celolistý*, *kamejka modronachová*, *koniklec velkokvětý*, *kosatec nízký*, *kruhatka Mathioliho*, *lilie zlatohlavá*, *lomikámen vždyživý*, *měsíčnice vytrvalá*, *mochna jahodovitá*, *okrotice červená*, *pcháč bělohlavý*, *sasanka lesní*, *střevíčník pantoflíček*, *tařice skalní*, *třemdava bílá* a *vstavač osmahlý*). Začátek práce je zaměřen na Moravský kras a jeho flóru. Hlavní část práce začíná popisem vzhledu rostlin a jejich míst výskytu v přírodě. Následuje stav ve staré češtině a češtině 19. století, dále stav v nové češtině. Další část se zabývá etymologií. Poslední část se zabývá jinými názvy rostlin, především lidovými.

This master´s thesis deals with some titles of protected plants which grow in Moravian karst (*Echium maculatum*, *Gentianopsis ciliata*, *Centaurea triumfetti*, *Phyllitis scolopendrium*, *Lithospermum purpurocaeruleum*, *Pulsatilla grandis*, *Iris pumila*, *Cortusa mathioli*, *Lilium martagon*, *Saxifraga paniculata*, *Lunaria rediviva*, *Potentilla sterilis*, *Cephalanthera rubra*, *Cirsium eriophorum*, *Anemone sylvestris*, *Cypripedium calceolus*, *Aurinia saxatilis*, *Dictamnus albus* and *Orchis ustulata*). The beginning of the thesis is focused on Moravian karst and its flora. Main part of work starts with description of the appearance of the plants and their places of occurrence in nature. The following is the status in old Czech and the status in Czech of 19th century, as well as status in the new Czech. Another section deals with etymology. The last part is engaged in other plant names, especially folk.